

Avrupa’da Vicdani Ret Sorunu: İstemden Normatif Düzleme

Ömer ANAYURT*

I-VİCDANİ RET KAVRAMI VE UNSURLARI

A-Tanım

Bireylerin ahlâkî, felsefî, dinî, insanî kanaat ve inançlarının oluşturduğu dünyalarının gerekleriyle maddî düzen arasında kimi zaman uyumsuzluklar baş gösterebilir. Bu tarz zıt kutuplu tercihlerin zorlamasına bağlı olarak bireyler, yasalarla örülü düzenin (maddî düzenin) kendisine getirdiği yükümlülüklerden başçıl yolla kaçınma ve onu yerine getirmeme yoluna gidebilmektedirler. Örneğin bir devlette kürtaj zorunluluğu bulunuyor¹ ve birey dinsel bir inanca sahipse, dinin emrettiği yaşam hakkının ortadan kaldırılmaması ile devlet düzeninin nüfus plânlaması dâhilinde uygulamaya koyduğu kürtaj zorunluluğundan birini seçmekle karşı karşıya bırakılabilmektedir. Bireyler, dün olduğu gibi bugün de, birçok yerde ve alanda, bu ve benzeri karşıtlık ve ikilemlerle karşı karşıya bırakılabilmektedir. Bunun sonucu olarak da bireyler ahlâkî, felsefî, dinî inançlarının emir ve zorlamalarını, yasaları çiğnemek pahasına da olsa yerine getirme yolunu tercih etmekte ve böylece hukuk düzeniyle çatışmalı sorunlar ortaya çıkabilmektedir. İşte bu şekilde karşıtlık içeren alanlardan birisi de askerlik yükümlülüklerinin yerine getirilmesinde yaşanmaktadır ve sorun, literatürde “vicdani ret” olarak adlandırılmaktadır.

* Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi Öğretim Üyesi.

¹ Burada, “zorunlu kürtaj” ibaresi ile, devletin çocuk sahibi olma hakkına sınır getirmesine karşın çocuk sahibi olma kotasını dolduran bireyin hamile kalması durumunda bireyin iradesine bağlı olmaksızın gebeliğe son verilmesi kastedilmiştir.

“Vıcdanî ret” (*objection de conscience, conscientious objection*) inanç ve kanaatlerin derin zorlamasıyla (*deeply-held*) askerlik hizmetini ve onunla bağlantısı bulunan diğere yükümlülükleri redde dayanan, bireysel nitelikli, barışçıl bir protesto eylemidir. Bunu gerçekleştiren kişiye de “vıcdanî retçi” (*objecteur de conscience, conscientious objector*) denilmektedir. Başka bir deyişle vıcdanî ret, bir kimsenin yüksek ve karşı konulamaz olarak kabul ettiğı vıcdanî buyruklarla çatıştığını düşündüğü *yasal yükümlülüklerinden* kendi iradesi doğrultusunda kaçınması ya da reddetmesi olarak tarif edilebilir. Ancak, bugün vıcdani ret denilince ahlaki, dinsel emir ve buyruklarla çatışma içeren her yükümlülükten ziyade bu anlamda askerlik yükümlülüğünden kaçınmalar anlaşılmaktadır (Sudre, 1995: 219).

Vıcdanî ret barışçılığı, bilinçli olarak ve sonucuna bilinerek ve istenilerek katlanılması ve yasaya karşı gelinmesi gibi özellikler yönünden sivil itaatsizlik (medenî itaatsizlik) eylemine yaklaşmaktadır. Hatta bu yakınlıklar nedeniyle onunla çoğu zaman karıştırılabilmektedir.² Ancak, vıcdanî ret ile sivil itaatsizlik gerek konu, gerek, amaç, gerekse kullanılan araçlar yönünden birbirinden ayrılmaktadır (Noon, 2006; Rawls, 1971; Raz, 1975).

Her şeyden önce vıcdanî ret bireysel bir harekettir (private act). Yani, doğrudan kişisel bir nitelik taşır. Oysa sivil itaatsizlik siyasal sonuçlu, kamusal bir harekettir (public act). Diğere yandan vıcdanî ret, normun bireye getirdiğı yükümlülüklerden kaçınma amacına yönelik bir tavır ve hareketken, sivil itaatsizlik doğrudan ve bizatihi normun kaldırılması veya değiştirilmesine yönelik bir karşı koyuştur. Diğere bir ifadeyle vıcdanî ret normun bireysel sonuçlarına, sivil itaatsizlik normun bizzat kendisine karşı gelinmektir. Örneğin vıcdanî retçi askerlik hizmetini yerine getirmekten kaçınır. Ancak başkasının bu hizmeti yerine getirmekten kaçınıp kaçınmaması vıcdanî reddin dışında bir husustur. Kendisi bu amaca ulaşmışsa vıcdanî retçi açısından sorun bu bağlamda çözülmüştür. Hâlbuki norm varlığını devam ettirmektedir. Kişi başkasının bu yöndeki sorunuyla ilgili olarak bir eylemde bulunmaktaysa burada vıcdanî ret

² Nitekim, sivil itaatsizlikle ilgili çalışmalara bakıldığında askerlikten kaçınmaya ilişkin bireysel temelli eylemlerin de sivil itaatsizlik olarak sunulduğu görülmektedir. Örneğin Türkiye’de sivil itaatsizlik denilince hiç tartışmasız akla H. Ökçesiz gelmektedir. Çalışmasında (Ökçesiz: 1994) şu örnekler sivil itaatsizlik olarak gösterilmektedir: askerlikten ve onun yerine sivil hizmetlerden kaçınma (s.52), askere celp belgesinin yakılması (s.56); askerlik görevinden kaçınmayı dinsel olmayan temele dayandırmış olması nedeniyle bir kimsenin hapis cezasına çarptırılması (s.64); sivil ikame hizmet yapmak için başvurmuş olanların dilekçelerinin reddi üzerine emre itaatsizlik olayları (s.67); ikame sivil hizmetten kaçınanların hapis cezasına çarptırılmaları (s.69); askerlik hizmetinden kaçınanların bir askeri tören geçidinde hep birlikte pasifist şarkılar söyleyerek yürümeleri (s.69); vergide askeri bütçe oranına karşılık gelebilecek miktarı ödemekten kaçınma (s.74). Bu örnekleri çoğaltabiliriz. Burada dikkati çeken husus, bu eylemlerin tipik vıcdanî ret kapsamı içerisinde olmalarıdır. Oysa bunlar zaman zaman karıştırılmak suretiyle barışçıl nitelikli, iradi yasaya karşı gelişler de sivil itaatsizlik içerisinde değerlendirilmekte ya da onun bir türü olarak düşünölmektedir.

değil diğer koşulları varsa sivil itaatsizlikten söz edilir. Sivil itaatsiz açısından normun kendisine yüklediği yükümlülüklerin öneminden ziyade normun bizatihi varlığı veya yokluğu önem taşımaktadır. Kısaca, sivil itaatsiz normun kaldırılması veya değiştirilmesiyle ilgilenir, yoksa onun bireysel yansımalarıyla değil.

Görüldüğü üzere, vicdanî ret hareketi sadece normun getirdiği yükümlülükten kaçmaya yönelik bir norm karşıtlığıdır. Oysa sivil itaatsizlik adil olmadığı düşünülen normun kaldırılması veya değiştirilmesini sağlamak amacıyla kamunun dikkatini çekici çeşitli sembolik yasa dışı hareketlerde bulunmaktır. Sivil itaatsizlikte, bireyin, karşı geldiği normdan etkilenip etkilenmemesi söz konusu değildir. Belki de bireysel açıdan hiçbir zararını görmemiş veya görmeyecektir. Örneğin askerliğini yapmış bir kimsenin savaş karşıtlığı, pasifist grup üyesi olması gibi bir nedenle askerliğe karşı olması ve bu amaçla bir yolun trafiğe kapatılması yönündeki oturma eyleminde bulunması bir sivil itaatsizliktir. Çünkü bu kimse zaten askerlik yükümlüsü değildir. Onun protestosu, normun yükümünden kaçınmaya yönelik değildir ve ihlâl ettiği norm, askerlik yükümlülüğün yerine getirilmemesi değildir.

Özetle, vicdanî ret, dinsel ya da ahlaki nedenlerle askerî yükümlülükten kaçma yönünde yasaya karşı gelmektir. Bireyin, *immoral* yasal yükümlülüğün tahrip edeceği moral dünyasını koruma düşüncesine dayanan bireysel bir davranıştır. Birey, yasal yükümlülükten kaçmak konusunda karşı koyamayacağı bir moral bağa sahip olduğunu düşünmekte, yasal yükümlülük yerine, yüksek moral değerlere itaati yeğlemektedir. Bu yüksek ve karşı konulamaz moral değerler dinsel ya da laik bir inanç ya da kanaatten (ateizm, pasifizm) kaynaklanabilir.

Vicdanî rette birey, düzeni, otoriteyi reddetmemekte fakat otoritenin buyruklarıyla yaşamının temelini oluşturan dinî, ahlâkî, felsefi, insanî ve vicdanî değerler sisteminin buyrukları arasında mutlak bir bağdaşmazlık olduğu düşüncesinden hareket etmektedir (Madiot, 1991: 185). Bireyle adeta özdeşleşmiş bu değerler, ordu içerisinde görev almayı, orduya ait bir elbise giymeyi, silâh taşımayı ve ordu adına diğer işleri yapmayı reddetmesini istemektedir. İşte vicdanî ret, inançları nedeniyle (ki bu inanç dinsel ya da felsefi nitelikli olabilir) bu yükümlülüklerden kaçınmaya, bunları yerine getirmemeye dayalı sivil bir tavır ve duruş ifadesidir (recherche.fr, 2006).

Vicdanî ret, başlangıçta askerlik hizmetinden kaçınma biçiminde ortaya çıkmışsa da zamanla askeri harcamalara kaynak oluşturması nedeniyle vergi vermeme, hapisanede bazı kurallara uymama gibi çeşitli alanlara yayılmıştır. Bu bakımdan da vicdanî reddin iki türünden söz edilebilir: Birincisi, salt askerlik hizmetinden kaçınmaya ilişkin olup, bu yükümlülüklerin dışında sivil kamu hizmetlerinde yer alma,

ilke olarak kabul edilmektedir. Bunu, “basit” ya da “dar anlamda vicdanî ret” olarak isimlendirebiliriz. Vicdanî reddin diğer biçiminde ise, askerî kaynaklı tüm yükümlülükler, askerî unsurlar içeren tüm emirler ve savaşa temel oluşturan bütün sivil ya da askerî yükümlülükler ve askerlik hizmetlerinin yerine getirilen alternatif tüm hizmetler (sivil ikame hizmetleri) reddedilmektedir. Örneğin askerî harcamalara temel oluşturması nedeniyle vergi ödemekten kaçınma, cezaevi elbisesi giymeyi reddetme gibi. Bu hareketi ise “köktenci”, “total” ya da “geniş anlamda vicdanî ret” olarak adlandırabiliriz. Bugün köktenci vicdanî ret incelememizde yer verdiğimiz Avrupa Konseyi üyelerinde benimsenmiş değildir. Ancak dar anlamda ya da basit anlamda vicdanî ret günümüzde insanın farklı olma hakkının bir bileşeni olarak değerlendirilmektedir (Madiot, 1991: 184-185). Bu anlamda vicdanî ret, askerlik yükümlülüğünün yerine getirilen “alternatif hizmet”in de reddini içermemektedir.

Vicdanî ret nedenleri arasında dinsel gerekler daha ağırlıklı bir konumdadır. Bazı dinsel inançlar silâh kullanmayı, savaşmayı yasaklamaktadır. Örneğin Yehova Şahitleri, Quakerler, Dukhaborlar gibi. Bunun dışında savaş karşıtı düşünceye mensubiyet de (pasifizm) vicdanî redde önemli bir referans kaynağı oluşturmaktadır. Ancak, burada da savaşın niteliği yönünden bir ayırma gidilebilmekte ve meşru savunma nitelikli bir savaş durumunda vicdanî reddin olamayacağına ilişkin düşünceler ileri sürülmektedir. Şu halde vicdanî reddin her zaman dinsel bir temele dayanması gerekmemekte, çeşitli ahlâki ya da felsefi kanaatler de vicdanî ret nedeni olarak kabul edilebilmektedir (bartleby.com, 2006; college.com, 2006; en.wikipedia.org, 2006). Nitekim Avrupa Konseyi üyesi devletlerin bir kısmında ve (henüz yürürlüğe girmemiş) Avrupa Birliği Anayasası’nda vicdanî ret salt dinsel nedene dayandırılmamıştır.³

B-Vicdanî Reddin Unsurları

Bir eylemin genel anlamda vicdanî ret olarak nitelendirilebilmesi için başlıca üç unsurun varlığı gereklidir. Bunlardan birincisi eylemin yasal bir yükümlülüğün reddine ilişkin olması, ikincisi bu karşı gelmenin kişisel bir nitelik taşıması, üçüncüsü ise dinî inanç yahut ahlâkî, felsefi kanaatten doğan derin bir zorlamanın eseri olmasıdır. Bunlardan birinin yokluğu, reddi, vicdanî olmaktan çıkartır.

1-Eylemin Yasal Yükümlülüğün Reddine İlişkin Olması

Vicdanî reddin temelinde bireysel yasal yükümlülüklerin reddedilmesi yatmaktadır. Bu nedenle, vicdanî retten söz edilebilmesi için kişiler için getirilmiş bir yükümlülüğün

³ Bk. ileride II ve III başlıklı kısımlar.

varlığı gerekir. Eğer kişi yasal yükümlülük içermeyen bir normu reddetmekteyse, kişinin bu tavrı, hangi nedenle olursa olsun vicdanî bir ret niteliği taşımaz. Örneğin kişiler için askerlik bir yükümlülük değilse yani ülkede askerlik profesyonelleşmişse kişinin askerliği reddetmesi politik bir tavidir. Tavrın niteliğine ve eyleminin koşullarına göre bir başka protesto grubu içerisinde değerlendirilebilir. Ancak, yasal yükümlülüğün kaçınılmasından söz edilemeyeceğinden vicdani ret ortaya çıkmaz.

Belirtelim ki, redde konu olan yasal yükümlülüğün herhangi bir yasal yükümlülük değil askerlik hizmetine ilişkin olması gerekir. Yoksa ne kadar derin ve karşı konulamaz olsa da başkaca bir yükümlülükten kaçınmak vicdanî ret değildir. Örneğin ırk ayrımcılığını esas alan bir yasal yükümlülüğün yerine getirilmemesi vicdanî redde ilişkin değildir. Uluslararası Af Örgütü de vicdanî reddi, silâhlı kuvvetlerde görev almayı ya da savaşlara yahut silâhlı çatışmalara doğrudan ya da dolaylı katılmayı içeren düzenlemelere uymamak olarak değerlendirmektedir (amnesty-turkiye.org, 2006).

Vicdanî ret ile sivil itaatsizliğin her ikisinde de bir yasa hükmünün ihlâli vardır. Ancak, vicdanî rette, yasanın kaldırılması veya değiştirilmesi değil, yasanın kişiye yüklediği yükümlülükten kaçınmak söz konusudur. Oysa sivil itaatsizlikte herhangi bir yasanın veya uygulamanın kaldırılması ya da değiştirilmesi istenmekte ve bu amaçla da bir takım yasa dışı protesto yöntemlerine başvurulmaktadır. Sivil itaatsizlikte mantıksız, hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşmaz görülen bir yasa ya da uygulamanın doğrudan bireyi etkilemesi, ona bir yükümlülük getirmiş olması zorunlu bir unsur değildir (Herr, 1974: 87).

Belirtelim ki, vicdanî reddin hak olarak yerini aldığı pozitif hukuk düzenlerinde, eylemin, yasal yükümlülüğün reddine ilişkin olması unsuru artık devre dışı kalmış olur. Çünkü, hukuk düzeni belirli koşullar altında askerlik yükümlülüğünün yerine getirilmemesine zaten imkân tanımaktadır.

2-Yasal Karşı Koyuşun Bireysel Bir Nitelik Taşması

Vicdanî ret, bireysel bir tavidir. Bu nedenle bireyin bizzat kendi nam ve hesabına yasal yükümlülüğü reddetmesini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla başkası adına bu bağlamda yapılan hareketler vicdanî ret kapsamı dışında kalırlar. Koşulları varsa sivil itaatsizlik kalıpları içerisine konulabilir. Dolayısıyla bu unsur, hareketi sivil itaatsizlikten ayırmaktadır. Çünkü, sivil itaatsizlik, yukarıda da belirtildiği üzere, vicdanî reddin aksine kamusal bir nitelik taşır. Başka bir deyişle, vicdanî ret bireysel çıkara yönelik olmasına karşılık sivil itaatsizlik doğrudan kamusal çıkara yöneliktir. Sivil itaatsizlikte bireysel çıkarın korunmasına yer yoktur. Askerlik yükümlülüğüne tâbi

olmayan bir kimsenin bireysel ya da toplu olarak askerlik dairesi önünde savaş karşıtı bir eylemde bulunması vicdanî ret değildir. Oysa askerlik yükümlülüğü olan bir kimsenin kendi askerlik çağrı pusulasını yakması, gitmeyeceğini açıklaması vicdanî ret kapsamına giren bir protesto eylemidir.

3-Karşı Konulamayan Meşru Bir Nedenin Varlığı

Vicdanî ret, askerlik hizmetinden herhangi bir nedenle kaçınma eylemi değildir. Burada birey, kendisinin de karşı koyamayacağı, bireysel moral bütünlüğünün bir zorlamasıyla karşı karşıya bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle bireyin moral bütünlüğünün adeta “mütemmim cüz”ü olarak görülen değerlerin zorlamasıyla yükümlülükten kaçınmaktadır. Dolayısıyla karşı duruşun temelinde yasal yükümlülüğün siyasal düşüncelerine aykırılık oluşturması yatmamaktadır. Örneğin savaşın ülke çıkarlarına uygun düşmeyeceğinden dolayı karşı olmak vicdanî ret nedeni değildir. Bir savaşı protesto amacıyla askerlik dairesi önünde oturma eyleminde bulunmak veya temsili nitelikli askerlik dosyalarını yakmak eylemleri sivil itaatsizlik olup vicdanî redde ilişkin değildir. Çünkü, bu eylemler politik-ideolojik tavrılardır. Oysa vicdanî ret açısından savaş karşıtlığı, dinsel bir inancın ya da felsefi bir kanaatin sonucudur. İnanç ve kanaati, her ne olursa olsun, hiçbir savaş içerisinde fiilen yer almamayı, savaşı besleyici bir etkinlik içerisinde bulunmamayı, savaşa kaynak oluşturabilecek faaliyetlerden, emir ve yükümlülüklerden kaçınmayı emretmektedir. Bu noktada vicdanî ret sivil itaatsizlikten ayrılmaktadır. Çünkü, sivil itaatsizlik politik gerekçelendirmelerden temellenmektedir. Şu var ki, bu ayrımın sınırlarını kestirebilmek güçtür.

Karşı konulamaz nedenlerin neler olduğu vicdanî reddin en temel sorunlarından birini oluşturmaktadır. Genel eğilim, nedenler konusunda sınırlayıcı olunmaması yönündedir. Bu bakımdan askerlik hizmetini yerine getirmeme ve buna ilişkin diğer yükümlülüklerden kaçınma her ne kadar başlangıçta dinsel nedene bağlı olarak ileri sürülmüşse de günümüzde bununla sınırlanılmamaktadır. Dolayısıyla karşı koyuşun temelini pasifistik bir dini gruba mensubiyet (Religious Society of Friends-Quaker’ler, Dukhabor’lar, Yehova Şahitleri) ya da bireysel yahut insanî (humaniterian) bir inancın oluşturabileceği kabul edilmektedir. Temel ölçüt derin ve karşı konulamaz, kişiyle bütünleşik (deeply-held) bir moral, etik, dinsel, felsefi inanç gereği savaş ve öldürmeye ve bunlara esas teşkil edebilecek hizmet ve faaliyetlere katılmamasıdır (Herr, 1974: 84; Madiot, 1991: 185; dictionary.law.com, 2006; dictionary.reference.com, 2006). İleride ayrıntılı olarak değinileceği üzere vicdanî reddi benimseyen devletlerin çoğunda vicdanî ret yalnızca dinsel inançlara indirgenmemiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de vicdanî redde sadece dinsel nedenler çerçevesinde bakmamaktadır. Örneğin ileride ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere Ülke/Türkiye kararına konu olan

olayda başvuru bir pasifist grup içerisinde yer almaktadır. Burada dikkati çeken nokta Mahkeme'nin başvuru vicdanî retçi olarak değerlendirmiş olmasıdır.

II-ULUSLARARASI BELGE ve KURUMLARIN VİCDANİ RET SORUNUNA YAKLAŞIMLARI

Vicdanî ret, uzun yıllar hak olarak görülmemiş ve askerlik hizmetinin yerine getirilmemesi hangi nedenden kaynaklanmış olursa olsun tüm ülkelerde suç olarak düzenlenmiştir. Ancak son yıllarda askerlik hizmetlerine karşı vicdanî reddi bir insan hakkı olarak kabul etme yönündeki eğilim ve düzenlemelerin önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve Avrupa Parlamentosu gibi uluslararası örgütler birçok vesileyle vicdanî reddin kanaat, din ve vicdan özgürlüğünün temel bileşenlerinden biri olduğu üzerinde vurgu yapmaktadır. Özellikle 80'li yıllarda vicdanî ret hakkının tanım ve içeriğine ilişkin ulusal ve uluslararası boyutta çabaların yoğunlaştığı görülmektedir.

A-Birleşmiş Milletler ve Vicdanî Ret

Birleşmiş Milletlerin iki temel sözleşmesi olan İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve Medenî ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 18'nci maddeleri bireylerin din, vicdan ve kanaat özgürlüğüne yer vermekte, fakat vicdanî ret konusunda açık bir düzenleme getirmemektedir. Sözleşme'nin hazırlık sürecinde, dinî nedenlerle vicdanî reddin tanınmasına ilişkin bir teklifte bulunulmuşsa da kabul edilmemiştir (Bossuyt, 1982: 360-364). Her ne kadar 18'nci madde vicdanî redde açıkça yer vermemişse de bunu reddetmiş olduğu da söylenemez. Sözleşme'nin 8/c.iii maddesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 4/3-b maddesinde olduğu gibi "*askerlik hizmetini ya da vicdanî reddi ileri sürenlere yasayla getirilen ulusal hizmetler zorla çalıştırma ya da angarya sayılamaz*" hükmüne yer vermektedir. Dolayısıyla 18'nci maddeyi 8/c.iii ile birlikte değerlendirmek gerekir. Nitekim İnsan Hakları Komitesi, Sözleşme'nin, özellikle 8'nci maddenin c.iii paragrafı dikkate alındığında (ne 18 ne de 19'ncü maddenin) bu hakkı tanımadığı biçiminde yorumlanmasının mümkün olmadığını ortaya koymuştur. Komiteye göre 8'nci madde vicdanî ret hakkının tanınıp tanınmamasını devletlerin takdirine bırakmıştır (Öktem, 2002: 134). Komite'nin vicdanî redde ilişkin yaklaşımının büyük ölçüde Strasbourg Organlarının kararlarıyla örtüştüğü görülmektedir. Zaten zaman zaman Komite'nin kararlarında, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu (AİHK)⁴ ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) bu konudaki yaklaşımına göndermede bulunduğu görülmektedir.

⁴ Komisyon, 11 Nolu Protokol öncesi Sözleşme ile kurulu denetim mekanizmasının önemli bir kurumu olup, 11 Nolu Protokolle kaldırılmıştır.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, 1987/46 sayılı kararında (Resolution), “kanaan, din ve vicdan özgürlüğünün bir meşru icrası olarak vicdanî ret hakkını açıkça tanımıştır” denilmektedir. Komisyon, bu yaklaşımını çeşitli tarihlerde almış olduğu aynı yöndeki kararlarında da tekrarlamış⁵ ve devletlere vicdanî retle ilgili mevzuat ve uygulamalarını gözden geçirmeleri çağrısında bulunmuştur. Bu kararlarda, özetle; din, vicdan ve kanaan özgürlüğünün meşru kullanımı çerçevesinde kişilerin vicdanî ret haklarının tanındığı belirtilmiştir. Diğer yandan, kararlarda, Avrupa Konseyi tarafından açıklanan minimal ilkelere benzer biçimde vicdanî ret hakkıyla ilgili temel ilkelere yer verilmiştir (hri.ca, 2006). Belirtelim ki, bu kararlar tavsiye niteliği taşımaktadır.

B-Avrupa Konseyi Bünyesinde Çalışmalar

İleride tartışılacağı üzere, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), taraf devletleri vicdanî redde zorlayıcı bir yükümlülük ya da zorunluluk içermemektedir. Ancak, Avrupa Konseyi'nin yargısal organ(lar)ı⁶ dışında kalan organları tarafından bu konu çeşitli biçimlerde gündeme getirilmekte ve bir çözüm formülü aranmaktadır. Konsey organlarında giderek artan oranda vicdanî reddin kabulü yönünde bir eğilim göze çarpmaktadır (Vélu-Ergec, 1990: 236).

Aslında vicdanî ret sorununun Avrupa Konseyi bünyesinde tartışılması ve bu konudaki çalışmaların aşağı yukarı kırk yıldır yapılmakta olduğu görülmektedir. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, ilk tavsiye kararını 1967 yılında almış ve bu tarihten sonra düzenli olarak bu soruna yönelmiştir. 1987 yılında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, taraf devletlere “tavsiye kararında belirtilen koşullar çerçevesinde, askerlik yükümlülüğüne tâbi herkesin üstün vicdanî nedenlerle bu hizmetten muaf tutulmaları ve bunun yerine ikame hizmetlerde bulunabilmeleri hakkının ulusal pratiklerine ve mevzuatlarına almaları” yönünde çağrıda bulunan R (87) 8 sayılı bir tavsiye kararı almıştır. Bu tavsiye karar, vicdanî retle ilgili minimal normlara yer vermektedir. Kararda, bireylerin her aşamada vicdanî retçi olarak kayıt-kabul isteminde bulunabilmeleri, herkesin vicdanî retçi olarak yazılmaları hakkında gerekli bilgileri edinebilmeleri, eşit ve adil bir uygulama usulünün gerekliliği, doğası ve süresi itibarıyla cezalandırma niteliği taşımayan bir sivil hizmetin askerlik hizmeti yükümlülüğü yerine geçmek üzere vicdanî retçiye sunulması gerekliliği gibi ilkelere yer verilmektedir.

⁵ 22.04.1998 (1998/77), 24.08.1999 (1999/4), 20.04.2000 (2000/34 sayılı), 23.04.2002 (2002/45) sayılı kararları.

⁶ 11 Nolu Protokol öncesinde Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 11 Nolu Protokolle birlikte yalnızca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'dir.

Mayıs 2001’de Parlamenterler Meclisi, bu minimal ilkeleri hatırlatıcı 1518/2001 nolu bir tavsiye kararı almıştır. Bu kararda, taraf devletler R (87) 8 sayılı tavsiye kararında sıralanan temel ilkeleri uygulama ve mevzuatlarına uyarlama konusunda yeniden davet edilmiştir. Belirtelim ki, bugün Avrupa ülkelerinin çoğunda vicdanî ret bir hak olarak tanınmış olmasına karşın, mevzuat ve uygulamaların R (87) 8 ve 1518/2001 tavsiye kararlarında belirlenen minimal ilkelere uygun olmadığı görülmektedir.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’nın 1990 yılında gerçekleştirmiş olduğu “İkinci İnsani Boyut Konferansı” çerçevesinde, vicdanî ret için cezaî nitelik taşımayan sivil alternatif bir hizmetin kabul edilmesi hususunun önemine işaret edilmiştir. Burada ulusal ve uluslararası düzeyde vicdanî redde ilişkin gelişmelere değinilerek sözü edilen Kopenhag Konferansı’na katılan devletlerin zorunlu askerlik hizmeti ve sivil ikame hizmetlerden muafiyet sorunlarını inceleme konusunda mutabık kalındığına değin açıklamalara yer verilmiştir.

C-Avrupa Birliği Bünyesinde Vicdanî Ret Çalışmaları

Son yıllarda Avrupa Parlamentosu da AB üyesi devletlerin hukuk sistemlerine vicdanî reddi temel bir hak olarak yerleştirmeleri konusunda özel olarak bir seri tavsiye kararları alma yoluna gitmiştir. 2000 yılında Nice Toplantısı’nın ardından kabul edilen **Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı**’nın 10.2 maddesinde “*herkese uygulaması üye devletlerin ulusal hukuk düzenlerine bağlı olarak vicdanî ret hakkı tanınmıştır*” hükmü getirilmiştir. Bugün bu Şart hükümleri Avrupa Birliği Anayasası’nın (AB Anayasası)⁷ ikinci bölümünü oluşturmaktadır (61-114). AB Anayasası’nın düşünce, vicdan ve din özgürlüğü başlığını taşıyan II-70/2 maddesi, “*ahlakî ya da dinî nedenlerle askerlik yapmayı ret hakkı bu hakkın uygulanmasını düzenleyen ulusal mevzuata uygun olarak yerine getirilir*” hükmüne yer vermektedir. Böylece AB Anayasası ile vicdanî ret bir hak olarak kabul edilmiştir. Üstelik vicdanî ret sadece dinî nedenlerle değil ahlâkî nedenlerle de kabul edilmiştir.

D- Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin Vicdanî Ret Sorununa Yaklaşımı

Avrupa’da özellikle 1970’li yıllardan sonra vicdanî ret sorunlarının yaygınlaşması üzerine konu ile ilgili olarak *Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi* tarafından 9

⁷ Avrupa Birliği Anayasası, henüz yürürlüğe girmiş değildir. Bir kısım devletler parlamentoları aracılığıyla kabul etmişler, bir kısım devletler ise bunu referanduma sunmuşlardır. Fransa ve Hollanda’da yapılan referandumlardan hayır oyu alınmıştır. Üye devletlerin bu belgeyi kabul veya reddine ilişkin süreç devam etmektedir. Bu bakımdan Anayasanın geleceği şu an itibarıyla pek de belli değildir.

Nisan 1987 tarihinde bir tavsiye kararı (R-87/8) alınması yoluna gidilmiştir (Conseil de l'Europe, 2002: 11-13). Bu kararında, Bakanlar Komitesi, üye devletleri aşağıda belirlenen esaslara dayalı olarak vicdanî ret konusunu düzenlemeye davet etmektedir:

Temel ilke

1- Askerlik yükümlülüğüne tâbi olan bir birey, üstün vicdanî nedenlerle bunu reddetmesi durumunda belirli koşullar altında bu hizmetten bağışık kılınarak bunun yerine geçecek bir hizmeti yapmak zorundadır.

Usul

2- Devlet, vicdanî ret istemlerinin gerekçelerini ve koşullarını değerlendirmek ve kabul edilebilirlik incelemesi yapmak üzere bir Kurulu görevlendirebilir.

3- Taraf devletler, tavsiye kararında belirlenen ilkeleri etkin bir biçimde uygulamaya geçirebilmek amacıyla askerlik yükümlülüğüne tâbi şahısları önceden haklarını belirtir bir bilgilendirmede bulunmalıdır. Bu amaçla devlet gerekli her türlü bilgi ve aydınlatıcı araçları bireylerin ve özel kuruluşların yararlanmasına sunar.

4- Vicdanî retçi olarak kabul edilmesine ilişkin istekler belirtilen süre ve usule uygun bir biçimde yapılmalı ve istemlerin sonuçları ilgili birim tarafından askere yazılmadan önce bireylere bildirilmelidir.

5- Vicdanî ret isteğinin incelenmesi adil bir değerlendirme ve yargılama için gerekli bütün güvenceleri taşımalıdır.

6- Vicdanî ret isteklerini inceleme ve değerlendirme kurulu kararlarına karşı başvuru yolunun açık olması sağlanmalıdır.

7- Vicdanî ret isteklerini inceleme ve değerlendirme kurulu işleyiş yönünden askerî otoritelerden bağımsız olmalı ve bağımsızlığını sağlayıcı bir tarzda oluşumuna gidilmelidir.

8- Vicdanî redde ilişkin yasa ayrıca, vicdanî ret nedenlerinin askerlik hizmetinin herhangi bir aşamasında ortaya çıkması durumunda bireye vicdanî ret isteminde bulunabilme ve vicdanî retçi olarak kabul edilme imkânına da yer vermelidir.

Sivil İkame Hizmet

9- Eğer bir ikame hizmet öngörülmekteyse, bu hizmet sivil ve kamu yararına yönelik bir hizmet olmalıdır. Bununla birlikte, sivil ikame hizmetin yanında sadece

silâh kullanmayı vicdanî nedenlerle reddedenler için uygulanmak üzere, silâhlı olmayan askerî hizmetler de öngörülebilir.

10- Sivil ikame hizmetleri, bir cezalandırma amacına yönelik olmamalı ve süresi de askerlik hizmetine göre makul sınırlar içerisinde tutulmalıdır.

11- Sivil ikame hizmeti tamamlayan vicdanî retçi sosyal ve cezaî yönden askerlik hizmetini yapmış olan şahıstan daha az haklara sahip olmaması gerekir. İş için askerî hizmet yükümünün göz önüne alındığı durumlarla ilgili yasal ve idarî düzenlemeler ikame hizmet yapan vicdanî retçiler için de aynı şekilde belirlenmelidir.

E-Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin Vicdanî Ret Sorununa Yaklaşımı

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi çeşitli tarihlerde aldığı tavsiye kararı doğrultusunda⁸ vicdanî ret hakkının Sözleşme'nin 9'ncü maddesinin bir uzantısı olduğunu; tereddütlerin giderilmesi bakımından bu hakkın Sözleşmeye dâhil edilmesine ve üye devletlerin mevzuatlarını bu doğrultuda düzenlemelerine çağrıda bulunmuştur. Nihayet, 23 Mayıs 2001 tarihinde Parlamenterler Meclisi adına Daimî Komisyon tarafından bu yönde yeni bir tavsiye kararı alınmıştır. Bu karar Konseyin sorun hakkında en yeni tarihli kararı niteliğini taşımaktadır (Conseil de l'Europe, 2002: 14-15). Tavsiye kararında şu noktalara vurgu yapılmaktadır:

1- Son otuz yıldır askeri hizmetlerde vicdanî ret sorunu Avrupa Konseyi'nin ilgi odağı haline gelen temel sorunlardan birisidir.

2- Vicdanî ret hakkı, İHEB ve AİHS'de düzenlenen din, vicdan ve kanaat özgürlüğünün temel bileşenlerindedir.

3- Avrupa Konseyi üyesi devletlerin tamamına yakını vicdanî reddi anayasalarında ya da yasalarında düzenlemişlerdir. Bu hakka yer vermeyen bugün itibarıyla sadece beş devlet bulunmaktadır.

4- Vicdanî retçilerin durumu bir ülkeden diğerine farklı duyarlılıkta olup yasal düzenlemelerin değişkenliği maalesef Avrupa Kıtası'nda eşit olmayan uygulamaları beraberinde getirmektedir. Vicdanî reddi bir hak olarak tanıyan ülkelerde bile vicdanî retçilerin durumu tatmin edici bir nitelikte değildir.

⁸ Bk. Parlamenterler Meclisi'nin 27 Ocak 1967 ve 337 sayılı ve 7 Ekim 1977 tarih ve 816 sayılı tavsiye kararları.

5- Bu nedenlerle Parlamenterler Meclisi, Bakanlar Komitesinden, vicdanî reddi yasal düzenlemeye kavuşturmamış devletleri aşağıdaki ilkelere göre düzenlemede bulunmaya davet edilmesini tavsiye etmektedir.

i- Askerlik yükümlülüğünün gerek öncesinde gerek yazılma aşamasında, gerek yazıldıktan sonra ve gerekse icrası sırasında vicdanî ret istemlerinin kayıt altına alınabilmesi hakkını,

ii- Profesyonel nitelikte askerlik hizmetinde bulunanlara da vicdanî ret isteminde bulunma hakkının tanınması,

iii- Vicdanî retçinin, statüsü ile her türlü bilgiye ulaşabilmesi, kendisini ilgilendiren konular hakkında gerekli bilgi ve belgeleri edinebilme hakkı ile silâhlı kuvvetlere yazılmaya karşı olan herkesin vicdanî ret statüsünü elde etme yol ve yöntemleri hakkında bilgilenme hakkını,

iv- Vicdanî ret durumunun kabulünde alternatif hizmet olarak gösterilen hizmetlerin gerçekten bu amaca yönelik bulunması; vicdanî retçiyi ne caydırıcı ne de cezalandırıcı olması,

6- Ayrıca Parlamenterler Meclisi, Bakanlar Komitesi' ne askerlik yükümlülüğüne vicdanî ret hakkının Sözleşmenin 4/3-b ve 9'ncü maddelerinin devamı niteliğinde ek bir Protokolde düzenlenme yapılmasını önermektedir.

F-Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Vicdanî Ret Sorunu

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde vicdanî reddi bir hak olarak doğrudan güvence altına alan düzenleme bulunmamaktadır (Jonathan Cohen, 1989: 313; Malinveni, 1990: 186). Sözleşme, vicdanî reddin meşruluğunu belirtmeksizin taraf devletlerin iç hukuk düzenlerine göndermede bulunmuştur (Madiot, 1991: 185). Nitekim, AIHK birçok kararında vicdanî redde ilişkin bir hakkın Sözleşme ile güvence altına alınan haklar arasında yer almadığını açıkça ifade etmiştir.⁹ Bununla birlikte zorla çalıştırma ve angarya yasağının istisnalarına yer veren 4'ncü maddenin 3-b hükmünde "*askerî kaynaklı bir hizmet ya da vicdanî ret hakkının düzenlendiği ülkelerde bu hakkı kullanan kişiler için zorunlu hizmet yerine geçecek başkaca sivil hizmetler*" ibaresi yer almaktadır. Buradan açıkça anlaşılmaktadır ki Sözleşme'nin 4'ncü maddesi taraf devletlere vicdanî reddi tanıma konusunda bir

⁹ Bk. Albert Grandrath/RFA, 23 Nisan 1965, Annuaire 1965, s.507; Groupe d'objecteurs de conscience/ Danimarka, 7.03.1977, D ve R., 9, s.117. Aktaran (Sudre, 1995: 219).

yükümlülük getirmemektedir (Jacops- White, 2002: 270; Jonathan Cohen, 1989: 313; Ranucci, 2001: 121 Vélú-Ergeç, 1990: 236). Sözleşme'ye göre taraf devletler, askerlik hizmeti bakımından vicdanî reddi kabul edip etmeme veya kabul etmişlerse bu hizmetin yerine geçmek üzere bir sivil hizmeti benimseyip benimsememe konusunda tamamen serbest bırakılmışlardır (Dijk-Hoff, 1998: 545; Jonathan Cohen, 1989: 314; Vélú-Ergeç, 1990: 587)¹⁰ Dolayısıyla vicdanî redde yer verip vermeme, sivil ikame hizmet getirip getirmeme, sivil ikame hizmetten muaf tutulma tutmama gibi hususlar bireyler açısından Sözleşme çerçevesinde bir hak oluşturmaz; bu konular taraf devletlerin iç hukuk düzenlerine bırakılmışlardır. Sözleşme'nin doğrudan başkaca hükümlerine aykırılık oluşturmamak kaydıyla taraf devletler bu konularda diledikleri düzenlemeyi yapma yetkisine sahiptirler.

Acaba vicdanî ret, Sözleşme'nin din, vicdan ve kanaat özgürlüğünü düzenleyen 9'ncü maddesinin uygulama alanı içerisine girer mi? Bu soruya Strasbourg Organları şimdilik ihtiyatlı bir biçimde yaklaşmakta ve henüz net bir cevap vermemektedir (Ranucci, 2001: 122). Sözleşme'nin vicdanî reddi tanıma konusunda taraf devletlere bir yükümlülük getirmediğine işaret eden Komisyon, 9'uncü maddenin Sözleşme'nin 4/3 hükmüyle birlikte okunması gerektiğini, bu bağlamda da Sözleşme'nin zorunlu askerlik hizmeti yerine geçecek sivil hizmetlerden muaf tutulma hakkını içermediğine karar vermiştir. Başka bir deyişle, devletler zorunlu askerlik hizmetinden bir kimseyi vicdanî ret nedeniyle muaf tutma yükümüne tâbi değildir. Birey açısından da vicdanî ret Sözleşme ile güvence altına alınmış bir hak oluşturmaz. Şu var ki vicdanî reddi bir hak olarak düzenlemek veya bunu bir hak olarak görmemek taraf devletlere bırakılan bir konudur. Bir başka deyişle, zorunlu askerlik hizmeti Sözleşme açısından devletlere tanınmış bir alandır. Dolayısıyla da vicdanî redde yer vermeyen bir taraf devletin askerlikten kaçınmayı cezalandırma yetkisi bulunmaktadır. Şu halde, taraf devletlerin askerlik yükümlülüğünden hangi nedenle olursa olsun kaçınma halini cezaî yaptırımlara bağlaması doğrudan Sözleşmeye aykırılık oluşturmaz (Dijk-Hoff, 1998: 546; Madiot, 1991: 185)¹¹ 11 Nolu Protokol öncesi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin kurumlarından Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na göre bir taraf devletin vicdanî ret nedeniyle bir kimseyi askerlik yükümlülüğünün yerine geçmek üzere sivil bir hizmet yükümlülüğüne tâbi kılmış olması durumunda, Sözleşmenin 4'ncü maddesinde düzenlenen zorla çalıştırma ve angarya yasağı ihlâl edilmiş olmaz.¹²

¹⁰ AIHK, 9.05.1984, DR, Rec.10640/83, Vol.38,s.219'a atfen (Vélú-Ergeç, 1990: 587).

¹¹ Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun (11 Nolu Protokol öncesi) yaklaşımı da bu yönde olmuştur. AIHK, 10600/83, Johansen/Norveç, DR 44 (1985, s.155 (165; 20972/92, Raninen/Finlandiya, DR 84-A (1996), s.17 (32). Aktaran (Dijk-Hoff, 1998: 546).

¹² AIHK, X/Avusturya, 5591/72, 02.04.1973, Rec. Tome 43, s.161; AIHK, A/İsviçre, 10640/83, 09.04.1984, DR 38, s.219-221. Aktaran (Sudre, 1995: 219); X/RFA, 5.7.1977, D ve R 9, s.196. Aktaran (Ranucci, 2001: 121).

Böylece, Sözleşme vicdanî redde kapıları tamamen kapatmamıştır. Dileyen devletler vicdanî reddi kabul ederek bireyleri askerlik yükümlülüğünden tamamen muaf kılabilirler veya askerlik yükümlülüğü yerine geçmek üzere ikame sivil hizmetlerde bulunma yükümü getirebilecektir. Böyle bir durumda ikame hizmet olarak getirilecek yükümlülüklerde ilke olarak Sözleşme açısından zorunlu çalıştırma veya angarya sayılmayacaktır. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'nun yaklaşımına göre, Sözleşme'nin 9'ncü maddesi 4/3-c hükmü ile birlikte değerlendirilmek zorundadır. Sözleşmenin 4/3-b hükmü 9'ncü maddesine göre daha özel (*lex specialis*) bir düzenleme niteliğindedir. Bu bakımdan da 4'ncü maddenin vicdanî reddi açık bir biçimde bir hak olarak düzenlenmiş olması karşısında 9'ncü maddeden dayanak bulmaya çalışmak anlamsızdır.¹³ Sözleşme'nin 4/3-b maddesinde yer verilen "vicdanî reddi kabul eden ülkelerde" (abç) ibaresinden Sözleşme yapıcılarının bu alanda taraf devletleri tamamen serbest bırakmak niyetinde oldukları, bunun Sözleşme'nin başka bir maddesinden çıkartılabilecek bir hak olmasını da düşünmedikleri açıktır (Dijk-Hoff, 1998: 545). Ancak, vicdanî reddin tanınmaması durumunda vicdanî retçi açısından getirilecek önlemler, Sözleşme'nin 14'ncü maddesiyle uyum içerisinde olmadığı müddetçe 9'ncü maddeyle kombine halinde Sözleşme ihlâline yol açabilir (Dijk-Hoff, 1998: 545). Şu var ki, vicdanî nedenlerle askerlik hizmetinden kaçınanlara sunulacak sivil hizmetlerin süresinin askerlik süresinden uzun olması makul kabul edilmektedir. Önemli olan sürenin kişiyi cezalandırma amacı gütmemesi gereğidir. Komisyon'un yaklaşımına göre askerlik süresinin iki katı bir sivil hizmet süresi 14'ncü maddenin ihlâli niteliği taşımamaktadır.¹⁴

Diğer yandan vicdanî reddin nedenleri ve sonuçları bakımından makul, rasyonel ve objektif bir meşru neden bulunmaksızın farklı düzenlemelere gidilmesi Sözleşme'nin 14'ncü maddesinde düzenlenen Sözleşme önünde eşitlik ya da ayrımcılık yasağının ihlâli olarak değerlendirilebilir (Dijk-Hoff, 1998: 546). Örneğin bazı ülkelerde olduğu gibi Yehova Şahitleri inancına mensup kişilerin askerî hizmete ve sivil ikame hizmetlere katılmaktan muaf tutulup diğer inanç sahiplerine bunun tanınmaması veya Yehova Şahitlerini her ikisinden de muaf kılp diğer inanç sahiplerini sivil ikame hizmete tâbi tutmaları; dinsel inanç nedenini kabul edip felsefî, ahlâkî, moral kaynaklı vicdanî reddi kabul etmemeleri yönündeki uygulamaların Sözleşme'nin 14'ncü maddesine aykırılık oluşturacağı kanaatindeyiz (Dijk-Hoff, 1998: 546).¹⁵

¹³ AIHK, A/İsviçre, DR.38, s.29; Jorgen Johansen/Norveç, DR 44, s.66; AIHK, N/İsviçre, 10410/83, 11.10.1984, DR 40, s.212. Aktaran (Ranucci, 2001: 122). AIHK, DR, 20, s.103, 133. Aktaran (Malinverni, 1990: 354).

¹⁴ AIHK, 10410/83, N/İsveç, DR 40 (1985), s.203 (207); 20972/92, Raninen/Finlandiya, DR 84-A (1996), s.17 (33). Aktaran (Dijk-Hoff, 1998 : 546).

¹⁵ Nitekim, İnsan Hakları Komitesi, bu tarz ayrıtımların Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 26'ncü maddesine aykırılık oluşturduğuna karar vermiştir. 27.07.1993, 402/1990. Aktaran (Dijk-Hoff, 1998 : 546, dn.1415).

İsveç'te Yehova Şahitleri'nin hem askerlikten hem de ikame sivil hizmetlerden otomatik olarak muaf tutulup diğerlerinin bundan ayrı işleme tâbi tutulmasını Avrupa İnsan Hakları Komisyonu Sözleşme'ye aykırı bulmamıştır. Komisyonun bakışına göre bu inanca sahip olanların askerlik ve sivil hizmetlere olan yaklaşımları öteden beri bilinmektedir. Bu topluluk içerisinde yer almak vicdanî reddin samimiliğini ortaya koyan bir bulgudur. Bir kimsenin salt askerlikten muaf olmak için katı kuralları bulunan böylesi bir topluluk içerisinde girmiş olduğu düşünülemez. Bu imkânın başka gruplara da otomatik olarak uygulanması (örneğin pasifist gruplara) askerlikten kaçma düşüncesiyle bu gruplar içerisinde yer alma ihtimalini güçlendirebilir.¹⁶ Kanaatimizce, bu tarz bir yaklaşım hukuksal gerekçelerden ziyade yerindelik değerlendirmelerine ilişkin olması nedeniyle tartışmaya açıktır. Askerlikten ya da sivil hizmetlerden ya da her ikisinden muafiyet durumları düzenlenirken inançlar arasında farklılığa gitmek, filanca inanca mensupsa samimidir, falanca inanca sahipse samimi olmayabilir tarzı bir değerlendirme delil niteliği taşımaz. Elbette taraf devlet vicdanî redde ilişkin istemleri doğrudan kabul etmek durumunda değildir. Ancak inançlar arasında din/din dışı gibi ayrımlara veya müminlerine yüklediği yükümlülüklerin kolaylığı veya zorluğuna göre ayrımlara gidilmesinin rasyonel, objektif ve makul olmadığı ve dolayısıyla da Sözleşme'nin 14'ncü maddesine aykırılık oluşturacağı kanaatindeyiz.

Vicdanî reddin Sözleşme'de açıkça yer almamış olması karşısında öğretilerde ek bir Protokolle düzenlenmesi yönünde görüşler ileri sürülmektedir (Ergeç: 26). Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi de tavsiye kararında Bakanlar Komitesi'nden bu yönde bir istemde bulunmuştur. Ancak, vicdanî reddin bir ek protokolle düzenlenmesi önerisine katılmamaktayız. Çünkü, vicdanî reddin Sözleşme Sistemi içerisinde dâhil edilmesi durumunda en azından ortak standartlar içerisinde buluşmak gereği ortaya çıkabilecektir. Oysa bu alanda Avrupa düzeyinde yeknesak bir uygulama beklenemez. Avrupa Konseyi çatısı altında buluşan devletlerin jeopolitik konumları, siyasal, kültürel ve askerî gelenekleri birbirinden farklılıklar gösterebilmektedir. *"Yoğun iç ve dış güvenlik sorunları yaşayan devletlerle yüzyılı aşkın süredir silâhlı çatışmaya girmemiş ve ülkesel ihtilâflarla karşılaşmamış devletlerin vicdanî ret konusunda benzer tavır göstermeleri de beklenemez"* (Öktem, 2002: 401). Metinde yer verilmediği ve verilmek istenmediği açık olan vicdanî ret gibi bir konunun sonradan Sözleşme'ye eklenmesinin pek doğru olmayacağı, bu konuda Sözleşme'nin mevcut düzenlemesinin son derece isabetli olduğu kanaatindeyiz.

¹⁶ AIHK, 10410/83, N/İsveç, DR 40 (1985), s.203 (207). Aynı yönde, 20972/92, Raninen/Finlandiya, DR 84-A (1996), s. 17 (33). Aktaran (Dijk-Hoŧ, 1998: 546).

III-AVRUPA ÜLKELERİNDE VİCDANİ RET

Avrupa'da vicdanî ret tartışmaları çok eski tarihlere dayanmaktadır. Bugün Avrupa'da bir kısım devletler zorunlu askerliği kaldırmış ve profesyonel ordu anlayışına geçmiştir. Avrupa Konseyi'ne üye kırk altı devletten on dördünde zorunlu askerlik uygulaması bulunmamaktadır.¹⁷ Bu ülkelerde silâhlı kuvvetler bugün yalnızca meslekî askerlikten (militaire de carrière) oluşmaktadır. İrlanda ve Malta'da hiç zorunlu askerlik hizmeti uygulaması olmamıştır. Bu iki ülke baştan itibaren profesyonel askerliği uygulamaya koymuşlardır. Lüksemburg 1967'de, İngiltere 1960'da, Belçika 1995'te, Hollanda 1997'de, Fransa ve İspanya 2001'de zorunlu askerlik hizmetini kaldırmış, 2002'den itibaren profesyonel orduya geçişlerdir. Slovenya ve İtalya'da 2003'te zorunlu askerlik uygulamasına son verilmiştir. Slovenya'da 2004, İtalya'da 2005'ten itibaren profesyonel askerlik başlamıştır. Portekiz, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan 2004'te ve Slovakya 2005'te kaldırmıştır. Lituanya, 2007'den itibaren profesyonel askerliğe geçişle ilgili düzenlemede bulunmuştur. Moldova'da profesyonel orduya geçiş yönünde Savunma Bakanlığı'nın önerisi olmuşsa da Moldova Parlamentosu tarafından özellikle ekonomik açıdan önemli yükler getirebileceği düşüncesiyle reddedilmiştir.

Halen Konsey üyesi yirmi yedi ülkede zorunlu askerlik uygulaması bulunmaktadır. Bunlardan bazılarında askerlik yükümlülüğüne tâbi kişilerin sayısının ordunun ihtiyacından fazla olması nedeniyle sağlık, sosyal veya başkaca nedenlere bağlı olarak bu yükümlülükten muaf tutulabilmektedirler. Zorunlu askerlik hizmetini kabul eden Konsey üyesi devletler şunlardır: Amavutluk, Almanya, Avusturya, Azerbaycan, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Güney Kıbrıs, Danimarka, Estonya, Ermenistan, Finlandiya, Gürcistan, İsveç, İsviçre, Letonya, Lituanya, Makedonya, Moldova, Norveç, Polonya, Romanya, Rusya Federasyonu, Sırbistan-Karadağ,¹⁸ Türkiye, Ukrayna, Yunanistan. Avrupa Konseyi üyeliğine aday Belarus'ta da zorunlu askerlik uygulaması bulunmaktadır. Sırbistan'dan ayrılarak bağımsız bir devlet kimliği kazanan Karadağ ise Konsey üyeliğine aday ülke konumunda olup, askerlik hizmetinin durumu hakkında bir bilgi edinilememiştir.

Bu ülkelerin dışında Avrupa Konseyi üyesi olmakla birlikte, Andora'da silâhlı kuvvetler bulunmamaktadır. İç güvenlik polis, dış güvenlik ise Fransa ve İspanya tarafından karşılanmaktadır. San Marino'da sadece olağanüstü durumlarda askerlik

¹⁷ Esasen bugün itibarıyla on dört ülke askerlik hizmetini zorunlu olmaktan çıkartmış ve askerliği bir meslek haline getirmiştir. Ancak, Latvia da bu ülkelere dahil olmakla birlikte 2007 itibarıyla uygulamaya geçecektir. Bu nedenle sayı on beş olarak alınmıştır.

¹⁸ Makalenin kaleme alındığı tarih itibarıyla Karadağ referandum sonucu Sırbistan'dan ayrılmış ve bağımsız bir devlet kimliğini kazanmıştır. Buradaki bilgi Karadağ açısından söz konusu değildir.

hizmeti bulunmakta, onun dışında gönüllülük esasına dayalı bir askerlik söz konusu. Liechtenstein'da silâhlı kuvvetler bulunmamaktadır. Monaco Prensiği'nde de ordu bulunmamaktadır. Dış güvenliği Fransa tarafından iç güvenliği ise ulusal polis tarafından karşılanmaktadır.

Zorunlu askerlik uygulamasının geçerli olduğu yukarıda sayılan yirmi yedi devletten 24'ü vicdanî redde yer vermiştir. Bunların bir kısmında vicdanî ret Anayasa düzeyinde bir hak olarak kabul edilmiştir. Örneğin Avusturya Anayasası'nın 9a/3,¹⁹ Bulgaristan Anayasası'nın 59/1-2;²⁰ Arnavutluk Anayasası'nın 166;²¹ Ukrayna Anayasası'nın 35/3;²² İsviçre Anayasasının (99 Değişikliği) 59²³; Rusya Federasyonu Anayasası'nın 59/3;²⁴ Lituanya Anayasası'nın 139²⁵; Hırvatistan Anayasası'nın 47/2;²⁶ Güney Kıbrıs Anayasası'nın 10;²⁷ Estonya Anayasası'nın 124/2;²⁸ Almanya Anayasası'nın 4/3²⁹ maddesinde vicdanî redde yer verilmiştir. Zorunlu askerlik hizmetine yer veren diğer ülkelerde ise vicdanî ret yasal düzeyde tanınmıştır. Vicdanî

¹⁹ "Her Avusturya erkek vatandaşı askerlik hizmetini yapmakla yükümlüdür. Vicdanî redde bağlı olarak zorunlu askerlik hizmetini yapmaktan kaçınanlara alternatif hizmette bulunmak yükümlülüğü getirilir. Zorunlu askerlik hizmeti ve vicdanî redde dayalı olarak getirilecek alternatif hizmet uygulamasının ayrıntıları yasa tarafından düzenlenir (Avusturya AY, m. 9a/3).

²⁰ "Askerlik yükümlülüğü, her Bulgar vatandaşının onurlu bir ödevidir". "Bu ödevin nasıl yerine getirileceği, istisnaları ve bunun yerine geçmek üzere getirilecek sivil alternatif hizmetler yasa ile düzenlenir" (1991 Bulgaristan Anayasası, m. 159/1-2).

²¹ "Silâhlı kuvvetlerde silâhlı hizmeti vicdanî nedenlerle reddeden vatandaşlar yasanın öngördüğü biçimde alternatif hizmetlere katılmak zorundadır" (1998 Arnavutluk Anayasası, m. 166/1).

²² "Askerlik hizmetini vicdanî nedenlerle reddeden bir vatandaşa, askeri nitelik taşımayan bir alternatif hizmet yükümlülüğü getirilerek bu görevin tamamlanması sağlanır". (1996 Ukrayna Anayasası, m. 35/3).

²³ "Her İsviçre erkek vatandaşı askerlik hizmetine tabidir. Alternatif hizmetler yasa tarafından düzenlenir" (İsviçre Anayasası 1999 Değişikliği m. 59).

²⁴ "Askerlik hizmeti ile inanç ve kanaatleri çatışan kişiler bu hizmetin yerine geçmek üzere alternatif sivil hizmetlerde bulunmak hakkına sahiptir". (1993 tarihli Rusya Federasyonu Anayasası, m. 59/3).

²⁵ "Lituanya Cumhuriyeti vatandaşları, ulusal savunmaya katılmak veya yasadaki gösterilen şekil ve koşullara uygun olarak alternatif sivil hizmetlerde bulunmak zorundadır" (1992 Lituanya Anayasası, m. 139).

²⁶ "Dinsel ya da moral nedenlere bağlı olarak vicdanî retçi olarak değerlendirilenler zorunlu askerliğe tabi tutulamaz. Bu kişiler yasadaki gösterilen başkaca görevleri yerine getirmek zorundadır" (1990 Hırvatistan Anayasası, m. 47/2).

²⁷ Anayasanın 10/2 maddesinde kimsenin zorla çalıştırılmayacağını ifade ettikten sonra 3'ncü fıkrasında bazı durumların zorla çalıştırma kapsamına girmeyeceği belirtilmekte ve bunlar arasında zorunlu askerlik görevi veya yasa ile vicdanî retçiler için bu hizmetlerin yerine geçmek üzere getirilecek hizmetler" ibaresine yer verilmektedir. (Güney Kıbrıs Anayasası, m. 10/3-b).

²⁸ "Dinsel veya etik nedenlerle silâhlı kuvvetlerde ulusal savunma hizmetlerinde bulunmayı reddedenler yasanın belirlediği usul ve koşullara bağlı olarak alternatif hizmetlere katılmak durumundadır" (1992 Estonya Anayasası, 124/2).

²⁹ "Hiç kimse vicdanına aykırı bulunan silâh kullanmayı içeren askerlik hizmetine katılmaya zorlanamaz. Bu hususun uygulanmasına ilişkin esaslar Federal yasa ile düzenlenir" (1949 Federal Almanya Anayasası, m. 4/3).

reddin pozitif temellendirilmesinin henüz yapılmamış olduğu ülkeler ise Belarus ve Türkiye'dir. Azerbaycan ise Anayasa düzeyinde vicdanî reddi kabul etmiştir. Bu ülkede, 2002'de Anayasa'nın 76'ncı maddesinde değişiklik yapılarak zorunlu askerlik hizmeti yerine alternatif askerlik hizmeti ibaresi getirilmiştir³⁰. 1991 tarihli askerlik yasası vicdanî reddi geniş ölçüde kabul etmekle birlikte sonraki düzenlemelerle bu geçersiz kılınmıştır. 1998 tarihinde hazırlanan vicdanî ret yasa tasarısı Azerbaycan Parlamentosu tarafından reddedilmiştir. Son olarak yeni bir yasal düzenleme hazırlanmış ancak çalışmanın kaleme alındığı tarih itibarıyla henüz yasalaşmamıştır.

Bugün itibarıyla zorunlu askerlik hizmetini kaldırarak meslekî askerliğe geçmiş bulunan bazı ülkelerde de vicdanî ret anayasal düzeyde kabul edilmiştir. Örneğin Portekiz Anayasası'nın 276/4;³¹ Slovakya Cumhuriyeti Anayasası'nın 25/2;³² Polonya Cumhuriyeti Anayasası'nın 85/3;³³ Hollanda Anayasası'nın 99³⁴; Çek Cumhuriyeti Anayasası'nın 15; Macaristan Anayasası'nın 70; İspanya Anayasası'nın 30'ncü³⁵ maddesinde düzenlenmiş olduğunu görmekteyiz.

Zorunlu askerlik uygulamasının geçerli olduğu yirmi yedi Avrupa Konseyi üyesi devletin yirmi dördü (Azerbaycan hariç tutulmuştur) vicdanî redde ilişkin pozitif hukuk düzenlemelerine yer vermişse de bunların hemen hemen hiçbirinin Avrupa Konseyi'nin tavsiye kararındaki ilkelerle uyumlu olduğu söylenemez. Ayrıca da bir kısmında vicdanî redde ilişkin yasal düzenlemelerin varlığına karşın alternatif hizmetler ve bunların yürütülmesi ilkelerine uyulmadığı veya tamamen belirginleştirilmediği görülmektedir.

Vicdanî ret çok az devlette Avrupa Konseyi direktiflerinde belirtilen dinî ve/veya ahlâkî, pasifist, felsefî nedenlere dayandırılabilir. Konsey üyesi devletlerin çoğunda vicdanî ret sadece dinsel nedenlere dayalı olarak kabul

³⁰ Askerlik hizmetiyle bağdaşmayan inançları nedeniyle bu hizmetten kaçınanlar, yasada öngörülen durum ve koşullara bağlı olarak alternatif hizmete tâbi tutulurlar" (Azerbaycan Anayasası 2002 Değişikliği, m. 76/2).

³¹ "Askerlik hizmetini yasal koşullara uygun olarak reddeden kişiler, askerlik süresine ve derecesine eşdeğer bir sivil hizmet yerine getirmek durumundadır". Portekiz AY. m.276/4. "Sivil hizmet, askeri hizmetin yerine geçmek üzere veya onu tamamlamak üzere düzenlenebilir. Askerlik yükümlülüğüne bu yolla tabi olmayacak kişilerle ilgili durum ve şartlar yasada gösterilir" (Portekiz AY., m.276/6).

³² "Hiç kimse, dini inancı ve vicdanıyla çatışan askeri bir hizmeti yerine getirmeye zorlanamaz. Bu uygulamanın şekil, usul ve şartları yasa tarafından belirlenir" (1992 Slovakya Anayasası, m.25/2).

³³ "Vatandaşlar, dini ya da vicdanî nedenlerle askerlik hizmeti yerine geçmek üzere yasada belirtilen ilkelere uygun olarak sivil ikame hizmetine tabi kılınabilir" (1997 Polonya AY. m.85/3).

³⁴ "Ciddi vicdanî nedenlerle askerlik hizmetini yerine getirmekten muafiyetin koşulları yasa tarafından düzenlenir" (Hollanda Anayasası, m.99). 1992 tarihinde zorunlu askerlik kaldırılmış ve profesyonel askerlik getirilmiş olduğundan bu hükmün esasen bugün için fazlaca anlamı kalmamıştır.

³⁵ "İspanya'nın savunmasına katılmak her vatandaşın hakkı ve ödevidir. Askerlik yükümlülüğü ve vicdanî ret durumları yasa tarafından belirlenir" (1978 İspanya AY. m.30).

edilmektedir. Romanya ve Ukrayna dinî nedenlere dayalı vicdanî reddin en belirgin örneğini oluşturmaktadır. Bu ülkelerde, üyelerine vicdanî reddi haklı kılacak silâhları taşımayı yasaklayan bir inanç mensubu olduğunu ortaya koyan kişiler bu haktan yararlandırılmaktadır. Dinî nedenlerin dışında hiçbir neden dikkate alınmamaktadır. Yunanistan'da bir kimsenin Yehova Şahitleri'ne mensubiyetini belgeleyen kimse otomatik olarak vicdanî ret statüsüne konulmaktadır. Oysa din dışında kalan nedenlere dayalı vicdanî ret statüsünün elde edilmesi oldukça zordur. Bu durum açısından da gerek Parlamenterler Meclisi gerek Bakanlar Komitesi tarafından alınan tavsiye kararlarına uyulmadığı görülmektedir.

Aynı şekilde Avrupa Konseyi 1518/2001 nolu tavsiye kararında vicdanî ret başvurularının her zaman istenebilmesine yönelik bir ilkeye yer vermiş olmasına karşın üye devletlerin mevzuatlarında bu kurala uygun düzenlemeler görülmemektedir. Birkaç devletin dışında genellikle vicdanî ret başvurularının askerlik hizmetine başlanılmadan önceki aşamada yapılması yönünde kurallara rastlanılmaktadır.

Yine 1518/2001 sayılı Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, üye devletlere cezaî ya da caydırma nitelikli bir sivil hizmet değil, vicdanî reddin doğasıyla uyuşum içerisinde bulunan gerçek bir sivil ikame ya da alternatif hizmet getirmelerini tavsiye etmektedir. Ayrıca bunun süresinin de askerlik hizmetiyle orantılı düşecek şekilde bir süre dâhilinde tespit etmelerini bildirmektedir. Oysa bu konudaki düzenlemelere bakıldığında oldukça farklı süreler getirildiği görülmektedir. Birçok devlette alternatif hizmet süresinin askerlik hizmeti süresinden daha uzun tutulduğu gözlemlenmektedir. Sadece üç devlette askerlik süresi ile alternatif hizmet süresi aynı tutulmuştur (Danimarka, Almanya, İsveç). Her ne kadar alternatif hizmet süresinin askerlik süresinin bir buçuk katı olması tavsiye kararlarında cezalandırıcı ve ölçsüz nitelikte bulunmasına karşın Strasbourg Organları aynı kanaatte değildir. Nitekim AİHK, sivil ikame hizmetin askerlik süresinden iki kat olmasını 14'ncü maddeyle kombine halinde 9'ncü madde bakımından Sözleşme'ye aykırı bulmamıştır (Öktem, 2002: 398).

Tavsiye kararlarında ifade edilen diğer bir husus da, alternatif hizmetlerin sivil ve kamu yararı nitelikli ve vicdanî reddin doğasıyla bağdaşır olması ve asla bir yaptırım niteliği taşınamamasıdır. Mevzuat ve uygulamalara bakıldığında on sekiz devletin alternatif hizmeti silâhlı kuvvetler dışında bir sivil hizmeti öngördüğü görülmektedir. Bu ülkelerde hizmetin büyük bir bölümünün sağlık ve sosyal içerikli sivil kurumlarda gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Bazı ülkeler yıkıcı ve bölücü niteliği olmayan kamu yararını ön planda tutan sivil toplum kuruluşlarında tamamlanmasına yer vermiştir. Kısaca alternatif hizmetler sağlık, sosyal, kültürel içerikli, kamunun

yararına olan hizmetler olarak öngörülmektedir. Başka bir deyişle vicdanî retçinin ret dayanağını oluşturduğu hizmetlerden tamamen uzak sosyal içerikli kamu yararı bulunan hizmetlerdir. Bir kısım ülkelerde bu hizmetler belirlendikten sonra vicdanî retçinin hangisini yerine getireceği kendisine bırakılmakta, bir kısım ülkelerde ise bu konuda tamamen ilgili birim yetkili kılınmaktadır.

Tavsiye kararları sivil hizmetin yürütülmesini yine askeri otoritelerden bağımsız, onlarla organik bağı bulunmayan sivil makamların denetim, gözetim ve sorumluluğuna bırakılmasını istemektedir. Oysa mevzuat ve uygulamalara bakıldığında çoğu devletin bu hizmetleri Savunma Bakanlığı aracılığıyla yürüttüğü ve tamamen onun uhdesine bıraktığı görülmektedir.

Tavsiye kararlarında vicdanî retten herkesin yararlandırılması gereğine, bu anlamda askerliği profesyonel olarak tercih etmiş kişilerin de sonradan vicdanî ret isteminde bulunabilmesi imkânına işaret edilmekle birlikte üye devletlerin mevzuatlarının ve uygulamalarının büyük bir kısmında buna uyulmadığı ve sadece askerlik yükümlülüğüne tâbi bulunan kimselerin bundan yararlanabileceği yönündedir. Almanya ve İngiltere dışında meslekten askerlere vicdanî ret gerekçesiyle ordudan ayrılma hakkı tanınmamaktadır.

Diğer yandan vicdanî redde en temel sorun vicdanî retçinin nasıl bu statü içerisine konulacağıdır. Çünkü kişinin salt bu hizmetten kaçmak amacıyla kendisini vicdanî retçi olarak takdim etmesi mümkündür. Bu noktada bazı ülkelerde Yehova Şahitleri ve Quakerler gibi açıkça silâh tutmayı, kullanmayı hangi nedenle olursa olsun yasaklamış dinî cemaatlerin üyeleri bu yerlere mensubiyetini gösterir bir belge ile başkaca bir ispata gerek olmaksızın vicdanî retçi olarak kabul edilebilmektedir. Hatta Sözleşme Organlarının içtihatları bu tür kolaylığın başka nedenle vicdanî reddi ileri sürenlere tanınmamış olmasını Sözleşme ihlâli olarak değerlendirmemiştir. Çünkü Komisyon'un yaklaşımına göre bu tür cemaatler, üyelerine zaten aşırı derecede yükler getirmektedir. Bir kimsenin salt askerlikten kaçmak düşüncesiyle böyle bir cemaat içerisine girmiş olması pek düşünülemez. Ancak başka inançlarda bunlar gibi aşırı yükümlülükler bulunmadığından askerlik yükümlülüğünden kurtulabilmek düşüncesiyle kişiler böyle bir inanca sahip olduklarını iddia edebilirler. Bu nedenle aralarında bir fark gözetilmiş olması Sözleşme'nin 14'ncü maddesinin ihlâli niteliği taşımaz. Bu konuda devletlerin tamamında kişinin vicdanî retçi olduğunu ispatlaması istenmektedir. Yoksa her vicdanî ret isteminde bulunan doğrudan bu statü içerisine alınmamaktadır. Kişinin geçmişi, bu konudaki aktiviteleri, inançları, sunduğu belgeler değerlendirilmeye alınmakta, bir doğrulama testi ve mülakattan geçirilmektedir.

IV- TÜRKİYE'DE DURUM

Anayasamızın 72'nci maddesine göre “*vatan hizmeti, her Türkün hakkı ve ödevidir. Bu hizmetin Silahlı Kuvvetlerde veya kamu kesiminde ne şekilde yerine getirileceği veya getirilmiş sayılacağı kanunla düzenlenir*”.

17 Temmuz 1927 tarih ve 1111 sayılı Askerlik Kanunu'nun 1'nci maddesi, her erkek Türk vatandaşının askerlik yükümlülüğüne tâbi olduğunu belirtmektedir. Aynı Kanunun 10'ncü maddesi ise askerlik yükümlülüğüne tâbi tutulma ve bu yükümlülüğün nasıl yerine getirilmiş sayılacağına dair esasları düzenlemektedir.

22.05.1930 tarih ve 1602 sayılı Askeri Ceza Kanunu'nun 63'ncü maddesi, kabul edilecek bir özrü olmadan barışta bakayalarla yoklama kaçağı veya saklılar için uygulanacak yaptırımlara yer vermektedir. 87'nci maddesinin 1'nci fıkrasında ise hizmete ilişkin emri hiç yapmayan, emrin yerine getirilmesini söz veya fiili ile açıkça reddeden veya emir tekrar edildiği halde emri yerine getirmeyen asker kişilere uygulanacak yaptırımları düzenlemektedir.

Yeni Türk Ceza Kanunu'nun 318'nci maddesi halkı, askerlik hizmetinden soğutacak etkinlikte teşvik veya telkinde bulunmayı veya propaganda yapmayı, 319'ncü maddesi ise, askerleri veya askerî idareye bağlı olarak görev yapan diğer kişilere itaatsizliği cezalandırmaktadır.

Bu düzenlemelerden de açıkça anlaşılacağı üzere Türkiye'de zorunlu askerlik uygulaması söz konusudur. Yukarıda da belirtildiği üzere, Anayasa, vicdanî reddi bir hak olarak düzenlememişse de bunu açıkça yasaklamamıştır. Çünkü, 72'nci madde “*..bu hizmetin Silahlı Kuvvetlerde veya kamu kesiminde ne şekilde yerine getirileceği veya getirilmiş sayılacağı kanunla düzenlenir*” demektedir. Dolayısıyla Anayasa, bu işi tamamen yasama organının takdirine bırakmıştır. Yasal düzenlemeler ise vicdani redde hiçbir biçimde yer vermemiştir. Bu bağlamda, AİHM'nin Ülke/Türkiye kararı birçok bakımdan önem taşımaktadır. Kararın sağlıklı bir biçimde değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü Mahkeme'nin önünde bekleyen bir başka dava daha bulunmaktadır.

Ülke/Türkiye kararında Mahkeme, askerlik hizmetinden vicdanî nedenlerle kaçınmanın 4/3-b hükmünün varlığında 9'ncü maddenin ihlâl edilip edilmediğinin araştırılmasını gereksiz bulmuş ve başvuru hakkında uygulanan yaptırımların ciddi boyutu nedeniyle Sözleşme'nin 3'ncü maddesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Şu var ki Mahkeme askerlik hizmetinden vicdanî nedenlerle kaçınmanın 9'ncü maddenin bir ihlâline yol açıp açmayacağı sorununu yine açık bir biçimde cevaplamaktan

kaçınmıştır. Ancak, Mahkeme Sözleşme'nin 4/3-b hükmünün vicdanî ret nedeniyle askerlikten kaçınmalara devletler tarafından yaptırımlar getirebilmesine imkân tanıdığını, bu yaptırımların bizatihi varlığının Sözleşmenin 9'ncü maddesinde düzenlenen din, vicdan ve kanaat özgürlüğünü ihlâl etmiş olmayacağını üstü kapalı olarak ifade etmektedir. Bununla birlikte getirilecek yaptırımların 9'ncü madde bağlamında değil, durum ve koşullara bağlı olarak Sözleşme'nin diğer maddelerini ihlâl edebileceğini belirtmektedir.³⁶

Mahkemeye göre demokratik toplumun temel değerlerinden birisi de bireylerin işkence ve kötü muamele ve insanlık dışı işlem ve muamelelere maruz kalmama hakkıdır. Bunun olağanüstü yönetim dönemlerinde bile herhangi bir istisnası bulunmamaktadır. Mahkeme, işkence ve kötü muamelenin yerleşmiş ölçütlerine değindikten sonra başvurucunun vicdanî ret nedeniyle sürekli soruşturmaya ve hapis cezasına maruz kalmasının oluşturduğu durumu tahlil etmiştir. Mahkeme, başvurucunun *felsefi inançları* nedeniyle *askerî üniforma giymeyi reddettiğinden* peşi sıra mahkûmiyetler almasını ve gelecekte de yine bu tür soruşturma ve ceza tehdidi altında bulunmasını, kişiyi alçaltıcı ve onurunu zedeleyici bir durum olarak değerlendirmiştir.

Mahkeme, kişinin (başvurucunun), her seferinde mahkûmiyetini çekmesini müteakip birliğine sevk edildiğini, askerliği, üniformayı ve askerî emirleri reddetmesi nedeniyle de yeniden yargılanıp cezaevine konulduğunu, vicdanî redde devam ettikçe de (zorunlu askerlik hizmetini reddetmesi) maruz kaldığı durumun yaşamı boyunca devam edeceğinin altını çizmiştir.³⁷ Bu noktada Mahkeme, dinî ya da vicdanî nedenlerle askerlik hizmetinden kaçınanlara uygulanacak yaptırımlar konusunda Türk Hukuk Mevzuatı'nda özel bir düzenlemenin bulunmadığı tespitini yaptıktan sonra, "bu tür sorunlarda doğrudan emre itaatsizliği düzenleyen Askerî Ceza Kanunu hükümlerinin uygulama alanı bulduğuna, bu düzenlemenin de inançları nedeniyle askerlik hizmetini yapmayı ve üniforma giymeyi reddedenlerin durumlarına uygun bir hukuksal çerçeve oluşturmakta yetersiz kaldığı"na işaret etmiştir. İşte Mahkemeye göre "başvurucuya uygulanabilecek genel düzenlemenin soruna uygunsuzluğu (çözüm oluşturmaktan uzaklığı) nedeniyle başvurucu bir dizi takibata konu olmuş ve mahkûmiyet cezasına çarptırılmış ve gelecekte de sonu gelmez takibat ve mahkûmiyetlere uğrayabilecektir".³⁸

³⁶ AIHM, Ülke/Türkiye, 24.01.2006, pr.53.

³⁷ AIHM, Ülke/Türkiye, 24.01.2006, pr.60.

³⁸ AIHM, Ülke/Türkiye, 24.01.2006, pr.61.

Thlimmenos/Yunanistan kararına da gönderme yapan Mahkeme bu olayda vicdanî nedenlerle askerlik yükümünden kaçmış olan bir Yehova şahidinin verilen hapis cezasını çektikten sonra, yaptığı muhasebe elemanı başvurusunun ve atanmasının reddi nedeniyle ikinci kez yaptırma tâbi tutulmuş olmasını ölçüsüz bir uygulama olarak değerlendirdiğini belirtmiş ve bu bağlamda Türk Hukuku'nda vicdanî retçinin maruz kaldığı ve kalacağı yaptırımların durumuna eğilmiştir. Mahkeme'ye göre "başvurucu hakkında yürütülen seri soruşturmalar ve mahkûmiyetlerin doğurduğu kümülatif etkiler, bir kısır döngü olarak yaşamı boyunca devam edebilmesi ihtimaliyle birleşmesi sonucu askeri hizmeti yerine getirmeyi sağlama amacı bakımından ölçüsüz bir durum meydana getirmektedir. Böyle bir uygulama, başvurusunun entelektüel kişiliğini ortadan kaldırmaktan öte korku, endişe ve halk nezdinde küçük düşürülme ve aşağılanmaya, irade ve direncini kırmaya sebebiyet verir. Başvurucunun maruz kaldığı kaba muameleler ya da cesur bir ifadeyle "sivil ölüm", demokratik toplum düzeninde geçerli olan "önleme rejimi"yle bağdaşmaz".³⁹ Nihayet, Mahkeme tüm bu veriler ışığında, başvurusunun karşı karşıya bulunduğu uygulamaları, tutuklama ve ceza mahkûmiyetinin kaçınılmaz sonuçları olan olağan düzeydeki küçük düşürücü muameleleri aşan ciddi ve kaygı verici muameleler olarak değerlendirmek suretiyle Sözleşmenin 3'ncü maddesinde ifadesini bulan küçük düşürücü muameleler olduğu kanaatine varmıştır.⁴⁰

Mahkeme Thlimmenos kararında dinî ya da felsefi inançları gereği askerlik yükümlülüğünden kaçınmayı, üniforma giymeyi reddetmesi nedeniyle bir kimse hakkında Sözleşmecî devletlerin ancak ölçülü cezaî yaptırımlar getirebileceğine değindikten sonra bu cezayı çekmiş olan kişinin başka bir yaptırma maruz kalmasını ölçüsüz bir uygulama olarak değerlendirmiştir.⁴¹ Yine bu kararda üzerinde durulan hususlardan birisi de taraf devletlerin vicdanî nedenlerle askerlik hizmetini reddedenler için getirilecek yaptırımların izlenen amaçla kullanılan araç arasında makul bir denge içermesi ve ayrıca Sözleşme'nin diğer hükümlerini ihlâl etmemesi gereğidir. Nitekim bu kararda Mahkeme başvuru hakkında mesleğe kabul edilmeme yaptırımını Sözleşmenin 14'ncü maddesiyle bağlantılı 9'ncü maddenin ihlâli olarak görmüştür. Başka bir deyişle vicdanî ret nedeniyle alınmış bir mahkûmiyet cezasının mesleğe alınmama gerekçesi oluşturan bir düzenlemeyi Sözleşmenin hak ve özgürlüklerden yararlanmada ayrımcılık yasağını düzenleyen 14'ncü madde ihlâli olarak düşünmüştür.⁴² Ülkü/Türkiye kararında ise başvuru hakkında uygulanan yaptırımları Sözleşme'nin 3'ncü maddesinin ihlâli olarak değerlendirmiştir.

³⁹ AİHM, Ülke/Türkiye, 24.01.2006, pr.62.

⁴⁰ AİHM, Ülke/Türkiye, 24.01.2006, pr.63-64.

⁴¹ AİHM, Thlimmenos/Yunanistan, 06.04.2000, pr.47.

⁴² AİHM, Thlimmenos/Yunanistan, 06.04.2000, pr.47, 49.

Acaba AİHM'nin Ülke/Türkiye kararı Türk Hukuk Düzeni açısından ne gibi bir sonuç doğurmaktadır? Bu sorunun cevabı AİHM kararlarının iç hukuk düzenleri üzerindeki etkilerinin ortaya konulmasıyla anlaşılabilir. Bu nedenle Mahkeme kararlarının sonuçları hakkında aşağıda kısaca durulacaktır.

Sözleşme'nin 44'ncü maddesine göre AİHM kararları kesin nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla AİHM'nin kesinleşmiş kararlarına karşı artık herhangi bir yargısal makama başvurulamaz. Diğer yandan Sözleşmenin 46'ncı maddesine göre "Sözleşmeci devletler taraf oldukları bir davada Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kesin kararlarına uymakla yükümlüdürler". AİHM kararları, Mahkeme'nin pek çok kararında altı çizildiği üzere tespit edici, açıklayıcı-bildirici (déclaratoire) özellik taşırlar. Bu nedenle Mahkeme uyuşmazlık konusu olan iç hukuk tasarrufunu iptal etme yetkisine sahip olmayıp bu tasarrufun Sözleşme karşısındaki geçerliliğini tespit etmekten ibaret bir yetkiye sahiptir. Başka bir deyişle Mahkeme başvuru konusu tasarrufun sözleşmeye uygun veya aykırı olduğuna ilişkin bir karar verir. Eğer Sözleşme'ye aykırılık sonucuna ulaşırsa koşulları varsa tazminata hükmeder. Kısaca Mahkeme, iç hukukun idarî, yargısal nitelikli kararlarını iptal etmek, değiştirmek, bozmak ya da geçersiz kılmak gibi bir yetkiyi haiz değildir.

Mahkemenin kesinleşmiş kararlarının taraf devletler açısından bağlayıcılığı ne anlama gelmektedir? Bu sorunun cevabı kararın niteliğine ve doğurduğu etkiye göre değişken bir nitelik taşır. Eğer karar **Sözleşme'nin ihlâl edilmediği yönünde bir kararsa** yani bir ret kararı ise taraf devlet tasarrufu Sözleşmenin minimal koruma ve güvence sistemi ya da eşiği içerisinde davranmış demektir. Başka bir deyişle taraf devlet Sözleşme'nin kendisine tanıdığı müdahale sınırları içerisinde kalmış demektir. Örneğin Sözleşme ile kurulan kamu düzeni anlayışına göre taraf devletler gözaltı süresini dört günden fazla düzenleyemezler. Bu durum kişi özgürlüğü ve güvenliği bağlamında Mahkemenin asgarî bir standart koruma alanıdır. Eğer dört günden az bir süre belirlenmişse bunu Mahkeme Sözleşmeye uygun bir iç hukuk tasarrufu olarak değerlendirmektedir. Şimdi Mahkeme'nin bu minimal koruma karar taraf devletler açısından bağlayıcı sonuç doğurur. Ancak eğer bir devlet bu minimal koruma süresinin altında bir gözaltı süresi getirmişse bu durum Sözleşmeye aykırı olabilir mi? Elbette hayır. Bu sürenin üzerinde her düzenleme Sözleşmeye aykırılık doğurur. Ancak bu alt sınıra uymak kaydıyla her taraf devlet farklı bir düzenleme elbette getirebilir. Hatta hiç gözaltı süresine yer vermemiş de olabilir. Mahkemenin belirlediği süreden daha az gözaltı süresi öngörmüş veya gözaltı süresine hiç yer vermemiş bir taraf devletin Sözleşmeyi ihlâl etmiş olduğunu ileri sürmek kadar abes bir düşünce olamaz herhalde. Örneğin bir taraf devlet kamu düzeni gerekçesiyle sınıflarda cep telefonu ile bulunmayı yasaklamış ve bu yasaklama da Mahkeme tarafından Sözleşmeye uygun bulunmuşsa bu karar karşısında tüm devletler cep

telefonu yasaklamasına gitmek zorunda mıdır? Elbette hayır. Gitmek isteyen devlet açısından aynı koşulları taşımaktaysa kuşkusuz Sözleşme açısından bir engel yoktur. Ancak bu yasaklamaya yer vermeyen ve böylece Mahkemenin çizdiği minimal korumadan daha fazla koruma getiren bir başka taraf devletin Sözleşme'yi ihlâl ettiği nasıl ileri sürülebilir. Şu halde gerek başvurunun tarafını oluşturan devlet gerek başvuru ile ilgisi bulunmayan diğer taraf devletler Mahkemenin çizdiği sınırların daha ötesinde bir özgürlüğü her zaman tanıma imkânına sahiptir. İster başvurunun tarafı olsun isterse olmasın tüm taraf devletler açısından yasak olan, Sözleşme'nin koruduğu özgürlük sınırlarının altında bir özgürlük alanı belirlemektir.

Mahkeme kararları eğer bir **ihlâl tespiti niteliğindeyse** ve ihlâlin kaynağını da Sözleşmeye aykırılığı belirtilen bir iç hukuk kuralı oluşturmaktaysa (anayasa, yasa veya diğer kurallar), bu tür kararların etki ve sonuçları yalnız sözü edilen olay ve devletle sınırlı değildir. Dava ile ilgisi bulunmayan diğer Sözleşmeci devletler açısından da bu kararlar bağlayıcı nitelik taşırlar. Bu kararlar **erga omnes** nitelik taşıdıklarından iç hukuklarında bu tarz bir kuralı barındıran tüm taraf devletler Mahkeme'nin kararlarına muhataptır. "İnsan hakları asgarî standardı" esasına dayalı bir sistemin parçası olarak her taraf devletin, hukukunu bu asgarî standartlarda buluşturmak yükümü bulunmaktadır. Dolayısıyla Sözleşme açısından aykırılığı tescilli hale gelmiş bir kuralın ya da uygulamanın davaya konu edilmiş devlet açısından bağlayıcılığının olup diğer devletler bakımından başvuru konusu yapılmadığı müddetçe uygulamasının varlığı, Sözleşmenin "telos"unu oluşturan Avrupa kamu düzeni fikriyle bağdaşmaz (Anayurt: 2004, 311-338).

Taraf devletler Mahkemenin kesinleşmiş kararlarını yerine getirmek zorundadır. Kararın nasıl yerine getirileceği devletlere ait bir husustur. Ancak bu yükümlülüğün yerine getirilebilmesi için mevcut Sözleşmeye aykırılığın sona erdirilmesi, mümkün olduğu ölçüde ihlâlin yol açtığı izlerin silinmesi ve nihayet aynı nitelikte ihlâller varsa bunlara son verilmiş olması gerekmektedir.⁴³

Eğer Sözleşmeye aykırılığın kaynağını bir mevzuat hükmü oluşturmaktaysa ihlâlin durdurulması ve sonuçlarının silinmesi yalnızca kişisel önlemlerin alınmasıyla sağlanmış olmamaktadır. Böyle durumlarda devlet, ihlâle yol açan uyuşmazlık konusu düzenlemenin (adı ve iç hukukun kurallar hiyerarşisindeki yeri ne olursa olsun) Sözleşmeye uyumlu hale getirilmesi ile yükümlüdür. Diğer bir ifadeyle devlet ancak bu uyumu sağlamakla mahkeme kararını yerine getirmiş olur (Anayurt: 2004, 326-327).

⁴³ AlHM, Scozzari ve Giunta/İtalya, 13.07.2000, pr.249; Papamichalopoulos ve Diğerleri/Yunanistan, 31.10.1995, pr.34 vd.

Ülke/Türkiye kararına konu olan ihlâl, adil yargılama hakkına ilişkin olmadığından, yargılamanın yenilenmesi hükümlerinin uygulama alanı bulmasından söz edilemez.

Türkiye'nin vicdanî ret konusundaki kuralları Sözleşme ile uyuşmamaktadır. Elbette, burada Sözleşme aykırılığının kaynağını vicdanî reddi bir hak olarak kabul etmemiş olması değil, vicdanî retçi için getirilmiş yaptırımlar oluşturmaktadır. 1982 Anayasası'nın 90'ncı maddesinde 2004 yılında yapılan değişiklik acaba sorunu çözebilir mi? 90'ncı maddeye göre, temel hak ve özgürlükler konusunda uluslararası sözleşmeler ile yasalar farklı hükümler içermekteyse, uluslararası sözleşme hükümleri dikkate alınacaktır. AİHS'nin ve iç hukukun vicdanî reddi bir hak olarak düzenlenmiş olması karşısında böyle bir çatışma veya farklı hükümler içermesinden söz edilemez. Bir an için şu olasılık akla gelebilir: AİHS'e göre, vicdani retçi için getirilmiş yaptırımlar Sözleşme'nin 3'ncü maddesinde düzenlenen kötü muamele kapsamına girdiğine göre, 3'ncü maddede yer verilen işkence ve kötü muamele görmeme hakkı ile iç hukukun buna karşılık gelebilecek düzenlemeleri arasında bir çatışma söz konusudur. Bu durumda 90'ncı madde çerçevesinde Sözleşme hükmünün dikkate alınması gerekir. Fakat bu olasılıkta da yargı yerinin Sözleşme hükmünü dikkate alabilmesi için dikkate alınacak hükmün doğrudan (yani araya başka bir kural girmiş olmaksızın) uygulanabilir nitelik taşımış olması gerekecektir. Çünkü yargı yeri böyle bir durumu saptasa da eğer hüküm doğrudan uygulama kabiliyetinden yoksunsa kendisi bir kural koyamayacağına göre yine var olan kurallara dayalı olarak hükmünü kuracaktır.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Askerlik yükümlülüğünün veya bununla doğrudan ilgili bir hizmetin dinî veya ahlâki nedenlerle reddedilmesi olarak tanımlanan vicdanî ret üzerindeki tartışmalar, son zamanlarda küresel ölçekte giderek yaygınlaşmaktadır. Yirmi yıl öncesine nazaran bu konudaki anlayış önemli ölçüde değişmiştir.

Avrupa Konseyi devletlerinin çoğunda bugün itibarıyla askerlik hizmetleri zorunludur. Bununla birlikte, üye devletlerin tamamına yakınında köktenci ya da total olmayan, basit anlamda vicdanî ret kabul edilmiştir. Ancak askerlik yükümlülüğü yerine vicdanî retçiye alternatif sivil hizmetlerde bulunma yükümlülüğü getirilmek suretiyle sorunun çözümüne gidilmekte ve bir anlamda da tartışmaların alevi dindirilebilmektedir. Alternatif hizmetlerin de reddine dayanan köktenci vicdani ret bugün hiçbir Avrupa ülkesinde benimsenmiş değildir.

Zorunlu askerlik uygulamasının geçerli olduğu Konsey üyesi devletlerin tamamına yakını, bir biçimde vicdanî retle ilgili düzenlemelere gitmişlerdir. Bir kısmı doğrudan

anayasal bir hak olarak düzenlemiş ve yasal çerçevesini oluşturmuş, bir kısmı ise doğrudan yasal boyutta konuyu ele almıştır. 1990'lı yıllardan itibaren bu alandaki düzenlemelerin giderek artış kaydettiği gözlemlenmektedir. Vicdanî retçi olarak kabul edilenler için de askerlik hizmeti yerine geçmek üzere “sivil ikame hizmetler”de bulunma esası getirilmiştir. Bu süre askerlik hizmeti süresinin iki veya iki buçuk katına kadar değişebilmektedir. Ancak hemen hemen hiçbir Konsey üyesi devletin mevzuat ve uygulaması Avrupa Konseyi'nin vicdanî ret konusunda R (87) 8 ve 1518/2001 sayılı tavsiye kararlarında altını çizmiş olduğu asgarî normlara uygun bir nitelik taşımamaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, vicdanî reddi açıkça bir hak olarak düzenlememiş ve bugüne kadar da Strasbourg Organları, Sözleşmeden böyle bir hakkı içtihat yoluyla türetmemiştir. Bununla birlikte bunu bir hak olarak gören devletler açısından da bu kapı kapalı tutulmamıştır. Nitekim Sözleşme'nin 4/3-b hükmü, vicdanî redde yer veren devletlerde askerlik hizmetinin yerine geçmek üzere getirilecek sivil hizmetlerin zorla çalıştırma ve angarya sayılamayacağı formülüne yer vererek, taraf devletlerin bu alanda bir düzenleme imkânına sahip olduklarını ifade etmiştir. Şu halde, Sözleşme açısından taraf devlet vicdanî redde yer verebileceği gibi bunu kabul etmeyebilir de. Ayrıca Sözleşme, bireylerin, vicdanî ret yerine getirilen hizmetleri de yapmaktan kaçınmasını kabul etmemiştir. Dolayısıyla “total” ya da “köktenci ret” Sözleşme açısından hiçbir biçimde savunulamaz.

Sözleşme'nin vicdanî redde ilişkin yaklaşımı son derece yerinde ve gerçekçidir. Taraf devletlerin içinde buldukları tarihsel, toplumsal, kültürel, coğrafi, siyasal durumları birbirinden farklı olabilir. Bu nedenle Sözleşme yapıcılarının bunu taraf devletlerin düzenleme alanına bırakması aynı zamanda Sözleşmenin realist yanını ortaya koymaktadır.

Sözleşme karşısında doğrudan ve bağımsız olarak ileri sürülebilecek bir hak olmasa da vicdanî ret nedeniyle askerlik yükümünden kaçınanlara yönelik yaptırımlar ile askerlik hizmeti yerine geçmek üzere getirilen sivil-alternatif hizmetlerin niteliği, süresi ve her iki halde de kişinin tâbi tutulacağı sosyal ve siyasal statü Sözleşme ile uyum içerisinde olmak zorundadır. Dolayısıyla vicdanî ret ile Sözleşme arasındaki ilişki bu bakımdan incelenebilir. Mahkeme açısından da bugün ancak bu cepheden değerlendirmeye alınabilir.

Türkiye vicdanî reddi kabul etmeme ya da alternatif hizmete yer vermemesi nedeniyle Sözleşmeyi ihlâl etmiş olmamaktadır. Ayrıca orantılı olunmak kaydıyla vicdanî retçi için bir cezai yaptırıma yer vermek de Sözleşme açısından mümkündür. Ancak vicdanî redde yönelik yaptırımların askerlik hizmetini yerine getirmeyi sağlama

amacı bakımından gerekli, elverişli ve orantılı olması Sözleşme sisteminin bir zorunluluğudur. Ayrıca da bu yaptırımın kişinin yaşamını karartıcı, bir kısır döngü olarak yaşamı boyunca devam edici niteliği bulunmamalıdır.

Vicdanî redde ilişkin mevcut yapısı ve uygulamasıyla Türk Hukuk Mevzuatı, her an yeni bir Sözleşme ihlâliyle karşı karşıya bulunmaktadır. Çünkü vicdanî retçiye uygulanacak hükümler bellidir. Kişi yargılanacak, mahkûm edilecek, mahkûmiyetini müteakip bağlı bulunduğu birliğe sevk edilecek, yeniden durumunu sürdürmesi halinde aynı sonuç karşısına çıkacaktır. Mahkeme, kişi açısından ortaya çıkan bu durumu “yaşayan ölü” ya da kendi deyimiyle “sivil ölüm” olarak değerlendirmekte ve sonuç olarak da Sözleşme’nin 3’ncü maddesinde düzenlenen kötü muamele kapsamına sokmaktadır. Şu halde Türkiye, diğer Avrupa Konseyi devletleri gibi ya vicdanî redde ilişkin bir düzenlemeye gitmek, yani vicdanî ret nedeniyle askerlik hizmetinden kaçınanlara ilişkin sivil alternatif hizmetler getirmek ya da mevcut durumu koruyarak bu yükümlülüğü vicdanî nedenlerle yerine getirmekten kaçınan kişilere yönelik yaptırımları Sözleşme ile uyumlu hale getirmek seçeneklerinden birini yaşama geçirmek durumundadır⁴⁴. Birinci yol, askerlikten kaçınmaları teşvik edebileceği endişesini akla getirebilirse de sivil ikame hizmetlerin süresinin normal askerlik hizmetinden fazla olabilmesine Sözleşme çerçevesinde olur verilmiş olması ve ayrıca birçok ülkede uygulama alanı bulan vicdanî reddin samimiyetini ortaya koymaya yönelik bazı test ve mülakatlardan geçirilmek yöntemleriyle bunun önlenmesi imkân dâhilindedir. Kaldı ki, Türk toplumunda askerlik yükümlülüğünün onur ve saygınlığı dikkate alındığında, fazla bir istemin doğması da kanaatimizce söz konusu olmayacaktır. İkinci yolun tercihi belki sorunu kısa vadede bir çözüme kavuşturabilirse de Türkiye’yi ileride vicdanî redde ilişkin bir düzenlemeye yer vermeyen tek ülke konumunda bırakabilir. Muhtemelen Konsey bünyesinde ortaya çıkacak yeni gelişmeler sonucu istemese de bir düzenleme getirmek durumuna sokabilir.

Aslında, askerlik kurumunun “peygamber ocağı” ile özdeşleştirildiği; bu hizmette bulunmanın, askeri üniformayı giymenin onur ve şeref payesi olarak algılandığı ve sürekli iç ve dış güvenlik sorunlarının yaşandığı ülkemizde vicdanî ret, tepkileri ve şimşekleri üzerine çekebilecek bir konudur. Ne var ki, Dünya’da yaşanan kimi tartışmalar ister istemez Türkiye’ye de taşınmaktadır. Hatta baş döndürücü iletişim teknolojileri aracılığıyla bu taşınma düne göre hem daha hızlı ve kolay, hem de kaçınılmaz olmaktadır. Bu küresel etkileşim sonucunda da günümüzde mitleş(tiril)miş, dogmatikleşmiş yerleşik bazı anlayışlar ve düşünceler erozyona uğrayabilmekte ve bireyler sorunlara eskiye nazaran daha esnek ve hoşgörü içerisinde

⁴⁴ Benzer tespit ve değerlendirmeler için bk., Reisoğlu, S., “Vicdanî Ret Yasaya Girmeli”, Radikal Yorum, 04.02.2006.

yaklaşabilmektedir. Örneğin yakın zamanlara kadar bir bayanın araç kullanması pek alışlageldik bir durum değildi. Hatta haberlere bile konu edilebilmekteydi. Ancak, günümüzde hemen her yerde görülmekte ve hiç de yadırganmamaktadır. İşte vicdanî ret sorunu da küresel yansımaların sonucu Türkiye'nin gündemine şu ya da bu ölçekte girmiş bulunmaktadır. Bunun da zamanla diğerleri gibi bir süreci yaşayacağı kaçınılmazdır.

KAYNAKÇA

- Anayurt, Ö. (2004), *Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Kişisel Başvuru Yolu*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Bossuyt, M. J. (1987) "Guide to the "Travaux Préparatoires" of the Covenant on Civil and Political Rights, La Haye: Martinus Nijhoff Publishers.
- Cohen-Jonathan, G. (1989), *La Convention Européenne des Droits de l'Homme*, Paris : Economica
- Dijk, P-Hoff, G.J. H. (1998), *Theory and Practice of the Eorepéenne Convention on Human Rights*, (3. ed.) Netherlands: Kulivert Law.
- Herr, W. A. (1974), "Thoreau: A Civil Disobedient"? *Ethics*, 85, 1974, 74-87.
- Jacops-White (2002), *European Convention on Human Rights*, (3. ed.), London: Oxford University Pres.
- Conseil de l'Europe (2002), *L'objection de Conscience au Service Militaire Obligatoire*, Direction générale des droit de l'homme, Strasbourg : Conseil de l'Europe.
- Ergec, R. (1992), "Les Dimentions Européennes de l'Objection de Conscience", *Conscientious Objection in the European Community Countries*, Proceedings of the Meeting Brussels-Leuven, 7-8 December 1990, Milano, 12-27.
- http://www.recherche.fr/encyclopedie/Objection_de_conscience, (28.1.2006).
- <http://www.bartleby.com/65/co/conscien-ob.html>, (14.02.2006).
- http://www.college.com/history/readerscomp/rcah/html/ah_019400_conscientiou.htm, (14.02.2006).
- http://www.en.wikipedia.org/wiki/conscientious_objektor, (14.02.2006).
- <http://www.amnesty-turkiye.org/sindex.php3?sindex=vifois0912200503>, (30.01.2006).
- http://www.dictionary.law.com/default_2.asp?selected, (15.02.2006).
- <http://www.dictionary.reference.com/search?q=conscientious%20objektor>, (15.02.2006)
- <http://www.hri.ca/fortherecord2002/bilan2002/documantation/commission/2002-45.htm>, (2.2.2006).
- <http://www.qcea.quaker.org/coreport/fr%20ver.pdf>, (02.02.2006).
- Madiot, Y. (1991), *Droits de l'homme*, (2.éd.), Paris: Mason
- Malinverni, G. (1990), "L'article 4", Pettiti L-Decaux, I-Imbert, J (Soul la direction de), *La Convention Europeenne des Droits de l'Homme, Commentaire Article par Article*, (2. éd.), Paris : Economica, 177-188.

- Noon, C., B (2006), "Civil disobedience, rebellion, and conscientious objection", <http://www.ict.org.il/articles/articledet.cfm?articleid=438> (15.02.2006).
- Ökçesiz, H. (1994), *Sivil İtaatsızlık*, İstanbul : Afa Yayınları.
- Öktem, A. E. (2002), *Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Ranucci (2001), *Le Droit Européenne des droit de l'Homme*, (2. éd.), Paris: LGDJ.
- Ratthner, A-Yagil, D-Pedahzur, A., "Not Bound by the Law: Legal Disobedience in Israeli Society", *Behavioral Sciences and the Law*, 19, 2001, s.265-283. <http://hevra.haifa.ac.il/~soc/lecturers/rattner/files/701.pdf> (25.01.2006).
- Rawls, J (1971), *A Theory of Justice*, Cambridge'ten aktaran Ratthner, A-Yagil, D-Pedahzur, A., "Not Bound by the Law: Legal Disobedience in Israeli Society", *Behavioral Sciences and the Law*, 19, 2001, s. 265-283. <http://hevra.haifa.ac.il/~soc/lecturers/rattner/files/701.pdf> (25.01.2006).
- Raz, J (1975), *Practical Reason and Norms*, London'dan aktaran Ratthner, A-Yagil, D-Pedahzur, A., "Not Bound by the Law: Legal Disobedience in Israeli Society", *Behavioral Sciences and the Law*, 19, 2001, s. 265-283. <http://hevra.haifa.ac.il/~soc/lecturers/rattner/files/701.pdf> (25.01.2006).
- Reisoğlu, S. (2006), "Vicdani Red Yasaya Girmeli", *Radikal Gazetesi*, Yorum.
- Sudre, F.(1995), *Droit International et Européenne des Droits de l'Homme*, (2. éd.), Paris: PUF.
- Vélu, J-Ergeç, R. (1990), *La Convention Européenne des Droits De l'Homme*, Bruxelles: Bruylant.

EKLER

TABLO 1: Vicdanî Redde Yer Veren Ülkeler ve Süreç (qcea.quaker.org)⁴⁵

Ülke	VR İçin Başvuru Zamanı	Mülakat Durumu	Sorumlu Makam	VR Başvurusu Yıl-Yaklaşık
Arnavutluk	Açıklık yok	Var	Savunma Bakanlığı	4
Almanya	Hiçbir süre şartı yok	Yok	Gençlik ve Sosyal İşler Bakanlığı	170 000
Andorra				
Avusturya	Yalnızca silah altına alınma öncesinde	Yok	İçişleri Bakanlığı	6.000-10.000
Azərbaycan	-	-	-	-
Belarus	-	-	-	-
Belçika				
Bosna Hersek	Yalnızca silah altına alınma öncesinde	Yok	Savunma Bakanlığı	20
Bulgaristan	Yalnızca silah altına alınma öncesinde	Var	Sosyal İşler Bak.	50
Çek Cumhuriyeti				
Danimarka	Hiçbir süre şartı yok	Hayır	İçişleri Bak.	600-900
Ermenistan	Yalnızca silah altına alınma öncesinde	Evet	Savunma Bakanlığı	
Estonya	Yalnızca silah altına alınma öncesinde	Evet	Savunma Bakanlığı	0-50
Finlandiya	Hiçbir süre şartı yok	Hayır	Savunma Bakanlığı	2000-2500
Fransa				
Güney Kıbrıs	Yalnızca silah altına alınma öncesinde	Evet	Savunma Bakanlığı	10
Gürcistan	Yasa var fakat uygulanmıyor	-	Savunma Bakanlığı	-
Hırvatistan	Hiçbir süre şartı yok	Hayır	Adalet Bakanlığı	10.000
Hollanda				
İngiltere				
İrlanda				
İzlanda				

⁴⁵ Koyu renk taşıyan ülkeler, zorunlu askerlik uygulamasının bulunmadığı ülkelerdir.

İspanya				
İsveç	Hiçbir süre şartı yok	Hayır	Savunma Bakanlığı	1500-2000
İsviçre	Hiçbir süre şartı yok	Evet	Ekonomik İşler Bak.	2400
İtalya				
Letonya	Yalnızca silah altına alınma öncesinde	Bilgi yok	Savunma Bakanlığı	0-10
Linkenstain				
Litvanya	Yalnızca silah altına alınma öncesinde	Açıklık yok	Savunma Bakanlığı	0-10
Lüksemburg				
Macaristan				
Makedonya	Yalnızca silah altına alınma öncesinde	Hayır	Savunma Bakanlığı	1000
Malta				
Moldovya	Yalnızca silah altına alınma öncesinde	Evet	Savunma Bakanlığı	1000
Norveç	Hiçbir süre koşulu yok	Hayır	Adalet Bakanlığı	2000-2500
Polonya	Yalnızca silah altına alınma öncesinde	Evet	Yerel Yönetim	4000
Portekiz				
Romanya	Yalnızca silah altına alınma öncesinde	Hayır	Savunma Bakanlığı	Açık Bilgi Yok
Rusya Federasyonu	Yalnızca silah altına alınma öncesinde	Evet	Savunma Bakanlığı	1500
San Marino				
Sırbistan Karadağ	Yalnızca silah altına alınma öncesinde	Evet	Savunma Bakanlığı	9000
Slovakya				
Slovenya				
Türkiye	-	-	-	-
Ukrayna	Yalnızca silah altına alınma öncesinde	Hayır	Çalışma Bakanlığı	1500
Yunanistan	Yalnızca silah altına alınma öncesinde	Evet	Savunma Bakanlığı	150

TABLO 2: Vicdanî Redde Yer veren Ülkelerde Alternatif Hizmet Süreleri ve Uygulamadan Sorumlu Birimler (qcea.quaker.org)

Ülke	Askerlik Hizmeti süresi (Ay)	Alternatif Hizmet (Ay)	Alternatif Hizmetten Sorumlu	Uygulamada Silahlı Kuvvetler Dışında
Arnavutluk	12	12	Savunma ve Çalışma B.	Açıklık yok
Almanya	9	9	Sosyal İşler B.	Var
Andora				
Avusturya	8	12	İçişleri B.	Var
Azerbaycan	18	Zorunlu Askerlik	Zorunlu Askerlik	Yok
Belarus	18	Zorunlu Askerlik	Zorunlu Askerlik	Yok
Belçika				
Bosna Hersek	4	10	Savunma B.	Evet
Bulgaristan	9	13,5	Sosyal Ve Çalışma İşleri B.	Evet
Çek Cumhuriyeti				
Danimarka	9	9	İçişleri B.	Evet
Ermenistan	24	42 (Silahlı kuvvetlerde silahlı)	Savunma B.	Belirsizlik var
Estonya	8	16	Çalışma B.	Yok
Finlandiya	6	13	Çalışma B.	Var
Fransa				
Güney Kıbrıs	26	42	Savunma B.	Belirsizlik var
Gürcistan	18	Zorunlu Askerlik	-	Yok
Hırvatistan	6	8	Çalışma ve Sosyal İşler B.	Var
Hollanda				
İngiltere				
İrlanda				

İslanda				
İspanya				
İsveç	7,5	7,5	Savunma B.	Var
İsviçre	260 gün	390 gün	Ekonomik İşler B.	Var
İtalya				
Letonya	12	24	Savunma	Belirsizlik var
Linkenstain				
Litvanya	12	18	Savunma	Yok
Lüksemburg				
Macaristan				
Makedonya	6	10	Savunma B.	Var
Malta				
Moldovya	12	Belli değil	Bilgi yok	Belirsizlik var
Norveç	12	13	Adalet B.	Var
Polonya	11	18	Çalışma B.	Var
Portekiz				
Romanya	8	12	Savunma B.	Var
Rusya Federasyonu	24	42	Savunma B.	Yok
San Marino				
Sırbistan Karadağ	9	13	Savunma B.	Evet
Slovakya	6	9	Savunma B.	Evet
Slovenya				
Türkiye	15	Zorunlu Askerlik	-	Yok
Ukrayna	18	27	Çalışma Sosyal Siyaset B.	Var
Yunanistan	12	23	Savunma B.	Var